

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Karolína Kroupová

Slovotvorná expresivita v publicistice a korespondenci

Karla Havlíčka

Expressive Word Formation in Journalism and Correspondence of

Karel Havlíček

Praha 2021

Vedoucí práce: Mgr. František Martínek, Ph.D.

Poděkování

Tímto bych ráda poděkovala vedoucímu své bakalářské práce Mgr. Františku Martínkovi, Ph.D. za vstřícnost, čas strávený konzultacemi i za všechnu pomoc a cenné rady. Dále bych ráda poděkovala své rodině a všem přátelům, kteří mě po celou dobu studia podporovali.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 26. července 2021

Karolína Kroupová

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zabývá slovtvornou expresivitou v lexiku Karla Havlíčka. Výzkum probíhal formou korpusové analýzy, výchozím zdrojem materiálu byl korpus Havlíčkovy žurnalistiky a okrajově také korpus korespondence. První část práce se věnuje pojmům expresivita a žurnalistický styl a krátce představuje Havlíčka jako novináře, shrnuje přitom relevantní poznatky z odborné literatury. Druhou část představuje samotná analýza, která se zaměřuje na vyhledání inherentně expresivního lexika a jeho následný popis s ohledem na kontext užití (např. ironie apod.). Analyzována byla substantivní a adjektivní deminutiva a dále expresiva utvořená sufixy *-ina* a *-ácký*. Práce také reflektovala Stichův výzkum neologismů a konfrontovala ho s doklady nalezenými v korpusech.

Klíčová slova

čeština poloviny 19. století, Karel Havlíček, korespondence, publicistika, slovní zásoba, expresivita, tvoření slov, sufix, deminutivum

Abstract:

The bachelor thesis deals with expressive word formation in lexicon of Karel Havlíček. The research was based on corpus analysis, the source of material being the corpus of Havlíček's journalism and, marginally, the corpus of his correspondence. The first part of the paper describes expressivity and journalistic style and briefly introduces Havlíček as a journalist, summarizing relevant findings from the literature. The second part is devoted to the corpus analysis, focused on search of inherently expressive lexicon and its subsequent description with regard to the context of use (e.g. irony, etc.). The analysis covers diminutives of nouns and adjectives as well as expressive words formed by the suffixes *-ina* and *-ácký*. The paper also reflects Stich's research on neologisms and confronts it with the records found in the corpora.

Keywords

Czech of the Mid-19th Century, Karel Havlíček, Correspondence, Journalism, Lexicon, Expressivity, Word Formation, Suffix, Diminutive

OBSAH

	ÚVOD	7
1	EXPRESIVITA	9
1.1	Vymezení expresivity	9
1.2	Expresivita v systému jazyka	11
1.3	Klasifikace	14
1.4	Typy expresivity podle J. Zimy	15
1.4.1	<i>Expresivita inherentní</i>	15
1.4.2	<i>Expresivita adherentní</i>	19
1.4.3	<i>Expresivita kontextová</i>	21
2	ŽURNALISTICKÝ STYL	23
2.1	Základní vymezení	23
2.2	Jazyková stránka žurnalistických komunikátů	24
2.2.1	<i>Automatizace</i>	24
2.2.2	<i>Aktualizace</i>	25
2.3	Vnitřní diferenciacie žurnalistického stylu	27
3	KAREL HAVLÍČEK BOROVSÝ	29
3.1	Havlíčková žurnalistika	29
4	KORPUSOVÁ ANALÝZA DAT	31
4.1	Způsob zpracování dat	31
4.2	Korpusová analýza Havlíčkova lexika	34
4.2.1	<i>Adjektivní deminutiva</i>	34
4.2.2	<i>Substantivní deminutiva</i>	41
	ZÁVĚR	55
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	57

Úvod

Tato práce se zabývá slovtvornou expresivitou v textech Karla Havlíčka. První kapitola teoretické části usiluje o základní vymezení pojmu lexikální expresivity. Nepovažujeme za přínosné v práci představovat přístupy jednotlivých badatelů k expresivitě, vycházíme zejména z pojetí Jaroslava Zimy, které v českém kontextu dominuje. Řídíme se také jeho členěním expresivity na expresivitu inherentní, adherentní a kontextovou. Práce také stručně nastíní postavení expresiv v systému jazyka. Vychází přitom ze strukturalistického pojetí lexikálního systému reprezentovaného např. I. Němcem.

Druhá kapitola se zabývá žurnalistickým funkčním stylem. Zaměřuje se především na jazykovou stránku žurnalistických komunikátů a sleduje jazykové prostředky aktualizace a automatizace vyjadřování. Žurnalistický funkční styl je určován informativní a persvazivní funkcí, práce se tedy pokusí popsat některé prostředky, kterými se tyto funkce naplňují. Terminologie v oblasti popisu žurnalistického stylu není jednotná, v této práci se opíráme o pojetí představené v Novém encyklopedickém slovníku češtiny.

Třetí kapitola velmi stručně představí Karla Havlíčka jako novináře a nastíní jeho žurnalistickou činnost v kontextu dobového novinářství. S oporou článků Alexandra Sticha pak upozorní na některé charakteristické prvky Havlíčkových žurnalistických textů.

Praktickou část bakalářské práce tvoří korpusová analýza Havlíčkova lexika. Výchozími zdroji jsou korpusy jeho žurnalistických textů a korespondence, přičemž se ve svém bádání soustředíme zejména na lexikum pocházející z korpusu žurnalistiky. S druhým korpusem pracujeme pouze okrajově, poslouží nám spíše jako pomocný zdroj materiálu. Hlavní oblastí našeho zájmu jsou inherentně expresivní substantiva a adjektiva. V rámci těchto dvou slovních druhů jsme na základě slovtvorných kritérií vyčlenili několik skupin slov, kterými se podrobněji zabýváme. Vzhledem k typu práce si neklademe za cíl vyjmenovat a popsat velké množství prostředků, jež Havlíček ve svých žurnalistických textech užíval, usilujeme spíše o detailnější popis několika zvolených prostředků.

Žurnalistické texty Karla Havlíčka jsou velmi komplexní a zvláště nápadité v oblasti aktualizace vyjádření. Vzhledem k tomu, že k bádání využíváme korpus, rozhodli jsme se zkoumat inherentní expresiva, která lze identifikovat i bez znalosti kontextu. Doklady těchto expresiv lze poměrně snadno vyhledávat zadáváním řetězců reprezentujících jednotlivé afixy. Cílem práce je tedy vyhledat a charakterizovat doklady inherentně expresivních substantiv a adjektiv, přičemž se zaměříme i na jejich textové okolí a jejich

fungování v daných kontextech – v popisu inherentní expresivity se tedy dotkneme i dalších jevů, jako jsou adherentní expresivita, prostředky persvaze, vyjadřování intenzity, hodnocení atd. Zároveň navážeme na výzkumy Havlíčkova lexika, jež v 2. polovině 20. století prováděl Alexandr Stich – zajímat nás bude zejména jeho studium neologismů a slovních hříček v Havlíčkových žurnalistických textech. Vzhledem k tomu, že máme k dispozici korpus a můžeme tedy provádět plošný výzkum lexika, můžeme v rámci zkoumaných slovtvorných prostředků zhodnotit úplnost Stichova materiálu a případně doložit další expresiva a neologismy.

1 Expresivita

1.1 Vymezení expresivity

Expresivita bývá vymezována jako pragmatická složka významu určitého výrazového prostředku daná postojem mluvčího, jak se uvádí například v Novém encyklopedickém slovníku češtiny (dále NESČ) nebo Příruční mluvnici češtiny (dále PMČ). PMČ za expresivní považuje takové prostředky, „u nichž je pojmový obsah nebo vyjadřovaný vztah doprovázen nějakým citovým postojem mluvčího, ať už kladným, nebo záporným“.¹ Dodává, že se nejedná o citové postoje individuální, ale kolektivní. Prostředky nesoucí expresivní příznak pak podle NESČ nemusí vyjadřovat pouze citový, ale také volní nebo hodnotící vztah mluvčího ke sdělované skutečnosti.²

František Čermák také přistupuje k problematice expresivity z hlediska pragmatiky – zkoumán je „účinek a nikoli význam (který je v doméně sémantiky), jakkoliv se v textu obojí překrývá a odděluje jen teoreticky“.³ F. Čermák chápe expresivitu jako „takový pragmatický aspekt lexému [...] nebo jeho užití [...] a účinek, který se posluchačem vnímá jako nápadný“.⁴ Tato nápadnost je pak způsobena odchylkou proti většinovému úzu a očekávání. Může se jednat o „neočekávanou odchylku lexému (popř. morfému) v kombinaci s jinými“⁵ – tuto odchylku F. Čermák nazývá jako syntagmatickou – nebo o „odchylku (jednoho) významu či sémantického rysu lexému od jiného (základního) v rámci jeho polysémie“.⁶ Zde se jedná o odchylku paradigmatickou.

NESČ uvádí, že prostředky sloužící k vyjádření exprese je možné najít v rámci všech základních jazykových rovin (hláskosloví, tvarosloví, syntax a lexikum včetně frazeologie). Jana Mališová⁷ dodává, že expresivita může být vyjádřena i prostředky paralingválními (při ústní komunikaci to jsou suprasegmentální fonetické prostředky jako např. intonace, přízvuk atd., v psaném projevu grafické prostředky, jako je např. různá velikost nebo tloušťka písma, podtržení atd.) a neverbálními (při ústní komunikaci např. mimika, gesta a další, v moderní písemné komunikaci se může jednat např. o tzv.

¹ JELÍNEK, Milan. Stylistika. In: *Příruční mluvnice češtiny*. Vyd. 2. opr. KARLÍK, P., M. NEKULA a Z. RUSÍNOVÁ, eds. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 774.

² KRÍSTEK, Michal. Expresivum. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. KARLÍK, P., M. NEKULA a J. PLESKALOVÁ, eds. 2017 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/EXPRESIVUM>

³ ČERMÁK, František. *Lexikon a sémantika*. Praha: Lidové noviny, 2010, s. 124.

⁴ Tamtéž, s. 124.

⁵ Tamtéž, s. 124–125.

⁶ Tamtéž, s. 125.

⁷ MALIŠOVÁ, Jana. *Slovotvorná expresivita*. Diplomová práce obhájená na FF MU, 2006, s. 7.

emotikony apod.). Podle Dariny Hradilové⁸ jsou projevy či příznaky expresivity realizované v libovolném jazykovém plánu obvykle pozorovatelné na úrovni slova – to podle ní koresponduje s teoriemi o centrálním postavení slova v systému jazyka.

Expresiva jsou různorodou skupinou pojmenování, dle svého významu, způsobu vzniku a typu expresivního příznaku se vyskytují v různých kontextech a plní různé komunikační funkce. Mezi základní funkce expresiv patří vyjadřování emocí, postojů a hodnocení a také aktualizace sdělení.

Z pohledu stylistiky je expresivita chápána jako jeden ze stylistických příznaků, které mohou jazykový prostředek charakterizovat. J. Mališová upozorňuje na to, že termíny *expresivní* a *stylistický příznak* byly někdy v lingvistice zaměňovány, přestože označují dva odlišné pojmy.⁹ Rozhodně ale neplatí, že vše, co je příznakové, je i expresivní. Jistou výjimku tvoří oblast expresivity kontextové – ta je založena na situacích, kdy slovo získává expresivní náboj tím, že ve svém jazykovém okolí působí nepatřičně. J. Zima uvádí, že kontextová expresivita není „spojena s významovou změnou slova, nýbrž je působena interferencí dvou různých stylistických vrstev.“¹⁰ Nejedná se tedy o jev lexikální, ale stylistický.

Expresivita slova není vázána na jeho spisovnost, nebo nespisovnost. NESČ dokládá příklady spisovných (např. *vléct* ve významu ‚s námahou nést‘) i nespisovných (*bafnout* ve významu ‚popadnout‘) expresiv. Pejorativní výrazy, které často náleží právě k nespisovné slovní zásobě, však jsou mezi lexikálními expresivami četnější. Igor Němec to zdůvodňuje tím, že uvolnění kladného citového napětí je možné provést činy, zatímco u záporného citového napětí je přijatelnější užít slov. Dalším důvodem je podle něj fakt, že slovní zásoba nabízí pro tvoření pejorativ lepší možnosti.¹¹

V určování expresivních lexikálních jednotek hraje důležitou roli synonymie. Podle Jaroslava Zimy¹² je výraz expresivní jen tehdy, existuje-li k němu v jazyce neutrální synonymické pojmenování. V takovém případě se nejedná o synonymii úplnou, ale částečnou. Nacionální význam takových synonym je ideálně shodný, pojmenování se liší v pragmatických významových rysech (přítomnost a absence expresivního příznaku). PMČ

---

⁸ HRADILOVÁ, Darina. *Funkční aspekty lexikální expresivity v současné češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015, s. 8.

⁹ MALIŠOVÁ, Jana. *Slovotvorná expresivita*. Diplomová práce obhájená na FF MU, 2006, s. 21.

¹⁰ ZIMA, Jaroslav. *Expresivita slova v současné češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 11.

¹¹ NĚMEC, Igor. Neplnohodnotnost jako zdroj expresivity. In: I. N. *Práce z historické jazykovědy*. Praha: Academia, 2009, s. 32–33.

¹² ZIMA, Jaroslav. *Expresivita slova v současné češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 42.

o tomto typu synonymního vztahu hovoří jako o synonymii emocionální.¹³ Důležité je také zdůraznit, že neutrální synonymní vyjádření expresivního výrazu může být jednoslovné i víceslovné (*vrabčák* – vrabec, *ušoun* – člověk s velkýma ušima).¹⁴

1.2 Expresivita v systému jazyka

V systému slovní zásoby se expresiva blíží spíše jeho periférii, vedle toho tvoří sama o sobě mikrosystém sestávající z centra a proměnlivé periferie.¹⁵ Relativně stabilní je skupina inherentních expresiv vázaná na anomálie hláskové skladby, a to zejména proto, že se jedná o skupinu málo produktivní – „možnosti anomálních hláskových kombinací schopných konstituovat smysluplné slovo jsou limitované“.¹⁶ Poměrně stabilní jednotky se vyskytují i v kategorii slovtvorně inherentních expresiv, zároveň je zde ale velký prostor pro aktualizaci. V češtině existuje mnoho ustálených slovtvorných formantů, jimiž lze tvořit expresivní pojmenování, a podle D. Hradilové¹⁷ často dochází k jejich aplikaci na nové slovtvorné základy. Také je možné utvářet nová slova tak, aby byl slovtvorný význam lexému v napětí s jeho lexikálním významem¹⁸ (např. neutrální *čekárna*, ale expresivní *křivárna*, *pakárna*), variovat různé expresivní formanty v rámci jednoho slovtvorného základu (např. *tupoun*, *tupec*) atd. Také v oblasti užívání slov v nových, expresivních významech (expresivita adherentní) a kontextech (expresivita kontextová) se projevuje vysoká míra variability a proměnlivosti.

Postavení expresiv spíše na periférii slovní zásoby je dáno jejich speciálními pragmatickými funkcemi, nemožností jejich užití ve většině komunikačních situací tak, jak je možné užívat výrazy neutrální, apod. Igor Němec z hlediska jejich funkce charakterizuje periferní lexikální jednotky jako jednotky, jež „slouží vyjadřování speciálnímu, stylisticky příznakovému, odbornému nebo citově zabarvenému“.¹⁹ Z označení expresiv jako lexikálních jednotek umístěných spíše na periférii slovní zásoby však nevyplývá, že by se jednalo o okrajovou skupinu slov, naopak jde o výrazy plnící v komunikaci různé

---

¹³ HLADKÁ, Zdeňka. Lexikologie. In: *Příruční mluvnice češtiny*. Vyd. 2. opr. KARLÍK, P., M. NEKULA a Z. RUSÍNOVÁ, eds. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 81.

¹⁴ MALÍŠOVÁ, Jana. *Slovtvorná expresivita*. Diplomová práce obhájená na FF MU, 2006, s. 20.

¹⁵ HRADILOVÁ, Darina. *Funkční aspekty lexikální expresivity v současné češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015, s. 35.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ NĚMEC, Igor. Slovtvorný význam a expresivita. *Slovo a slovesnost* 33, 1972, č. 2, s. 116.

¹⁹ NĚMEC, Igor. Lexikální význam ve světle teorie Pražské školy. *Slovo a slovesnost* 57, 1996, č. 3, s. 219–220.

podstatné funkce. Typickým prostředím pro expresiva je podle D. Hradilové²⁰ mluvená soukromá komunikace, v níž mluvčí spontánně vyjadřují své emoce a postoje. To ale neznamená, že se expresivní výrazy nevyskytují i za jiných podmínek – „[r]ůzné komunikační situace a typy komunikátů jsou svými vlastnostmi různě disponované k tomu, aby v nich byla expresiva užívána“.²¹ Vztáhne-li se toto tvrzení na výskyt expresiv v textech různých funkčních stylů, je zřejmé, že se expresiva v některých z nich užívají mnohem častěji a s jinými cíli než v jiných. Expresivní pojmenování se například významně uplatňují ve stylu prostěsdělovacím, uměleckém a publicistickém, naopak se neuplatňují ve funkčním stylu administrativním a odborném.²²

Pro periferii slovní zásoby je charakteristická jistá nestabilita a dynamičnost,²³ jež se u expresivních výrazů projevuje například tím, že jednotlivé lexikální jednotky nemusí být příliš frekventované, zato existuje hned několik jejich variant. Podle J. Mališové²⁴ se může jednat o slovotvorné varianty (*babice – babizna*), o slova utvořená od různých základů, ale se stejným formantem (substantiva *brblal – reptal – remcal*), popřípadě o pojmenování zcela slovotvorně odlišná (*blboun – pitomec*). Neustálé vznikání dalších a dalších expresivních pojmenování – často právě derivací od již existujících lexikálních jednotek – vysvětluje Jarmila Bartáková²⁵ potřebou zachování (případně zesílení) expresivního náboje. Častým používáním expresiv totiž dochází k tomu, že jejich expresivní příznak, a tedy i účinek na příjemce slábne, popřípadě dochází k jeho úplnému setření, proto je třeba takové výrazové prostředky neustále aktualizovat. Vznikají tak stále nová pojmenování se shodným významem, lišící se pouze afixem, popřípadě intenzitou expresivního účinku.²⁶

Další vlastností expresiv, typickou právě pro periferní jednotky, je jejich jistá jazyková uvolněnost, jež se projevuje zejména v oblasti jejich tvoření. Podle I. Němce²⁷ mohou periferní jednotky jazykového systému podléhat odlišným zákonitostem a

---

²⁰ HRADILOVÁ, Darina. *Funkční aspekty lexikální expresivity v současné češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015, s. 35.

²¹ Tamtéž.

²² MALIŠOVÁ, Jana. *Slovotvorná expresivita*. Diplomová práce obhájená na FF MU, 2006, s. 23–24.

²³ NĚMEC, Igor. Lexikální význam ve světle teorie Pražské školy. *Slovo a slovesnost* 57, 1996, č. 3, s. 218.

²⁴ MALIŠOVÁ, Jana. *Slovotvorná expresivita*. Diplomová práce obhájená na FF MU, 2006, s. 20.

²⁵ BARTÁKOVÁ, Jarmila. Slovotvorné postupy vzniku expresivních názvov osob v češtině a slovenčine. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, A 35. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1987, s. 61–62.

²⁶ Tamtéž, s. 62.

²⁷ NĚMEC, Igor. Lexikální význam ve světle teorie Pražské školy. *Slovo a slovesnost* 57, 1996, č. 3, s. 218.

tendencím než jednotky centrální. Jak uvádí M. Ziková,²⁸ některé expresivní výrazy jsou tvořeny periferními slovtvornými postupy a prostředky, které bývají v jazykových příručkách obvykle hodnoceny jako neproduktivní nebo okrajové, popř. nebývají popsány.²⁹ Pokud jsou lexikální jednotky danými slovtvornými prostředky a postupy utvářeny do jisté míry systematicky, lze hovořit o tzv. parasystému.

Pojem parasystému představil ve svých pracích o slovtvorném vývoji substantiv Dušan Šlosar.³⁰ Parasystém definuje jako sekundární soustavu, jež vznikla na pozadí základního systému nociónálních apelativ a využívá periferních prostředků a postupů k tvoření speciálních okruhů pojmenování: proprií, termínů a expresivně zabarvených výrazů.³¹ Jednotky parasystému tedy spojuje způsob jejich tvoření na základě vlastních slovtvorných pravidel (tzv. parasystémové tvoření) a specifická onomaziologická funkce, tedy potřeba jazykovými znaky vhodně označit nějakou skutečnost. Označuje-li se novou formou skutečnost, která ještě nebyla v jazyce pojmenována, jedná se o neologismus denotativní. Podstatou vzniku nového pojmenování ale také může být pouze přehodnocení slovtvorné formy již existujícího výrazu – tak bývají utvářeny neologismy transnominativní.³² Právě tento způsob tvoření je charakteristický pro vznik inherentních slovtvorných expresiv. Běžným slovtvorným postupem při tvoření expresiv bývá sufixace. Typickým parasystémovým slovtvorným prostředkem je např. sufix *-oun*. Tím se hojně tvořily termíny zejména z oblasti zoologie (např. *nártoun*, *kladivoun*, *mečoun*, utvořené od substantiv; *slizoun*, *ostroun* od adjektiv a *rypoun*, *svišťoun* od sloves dle určitého nápadného rysu zvířete), ale zároveň je velmi produktivní i v rámci tvoření expresivních pojmenování, konkrétně expresivních názvů osob. Tato pojmenování, obvykle nesoucí negativní příznak, jsou tvořena od různých slovních druhů (např. *plešoun*, *špekoun* od substantiv; *drzoun*, *zrzoun* od adjektiv; *chvastoun*, *zevloun* od sloves) a náleží buď k mutační (*ušoun*, *brejloun*), nebo k modifikační (*vrahoun*, *špehoun*) onomaziologické

---

²⁸ ZIKOVÁ, Markéta. Substantivní neologismy a jejich parasystémový charakter. *Naše řeč* 84, 2001, č. 3, s. 83.

²⁹ To se však týká spíše starších publikací, v dnešní době bývají do popisu zahrnovány i prostředky s velmi specifickými funkcemi, příkladem může být např. Slovník afixů (ed. Josef Šimandl), dostupný z <http://www.slovníkafixu.cz/heslar/>

³⁰ Zejména:

ŠLOSAR, Dušan. Substantivní kompozita typu V-(K)-S v češtině. *Naše řeč* 77, 1994, č. 3, s. 147–152.

ŠLOSAR, Dušan. *Česká kompozita diachronně*. Brno: Masarykova univerzita, 1999.

³¹ ŠLOSAR, Dušan. *Česká kompozita diachronně*. Brno: Masarykova univerzita, 1999, s. 36.

³² ZIKOVÁ, Markéta. Substantivní neologismy a jejich parasystémový charakter. *Naše řeč* 84, 2001, č. 3, s. 83.

kategorii.³³ Nejedná se tedy o úzce vymezený slovtvorný prostředek spoluutvářející slovtvorný typ nebo kategorii, ale spíše o formant signalizující (obvykle záporný) expresivní příznak daného výrazu.

1.3 Klasifikace

Expresivitu je možné členit podle různých kritérií. V jazykových příručkách se nejčastěji setkáme s dělením expresiv na expresivní výrazy s kladným a se záporným příznakem.³⁴ V rámci této dichotomie pak obvykle dochází k jemnějšímu členění, většinou na základě více kritérií najednou. Například augmentativa bývají vymežována jako výrazy vznikající konkrétními slovtvornými postupy a nesoucí primárně příznak negativního hodnocení – jak ale uvádí PMČ,³⁵ v mnoha konkrétních kontextech tento záporný hodnotící příznak ztrácejí. Augmentativa se tedy vyčleňují spíše na základě jejich formální podoby než dle postavení na ose pozitivní – negativní. Naproti tomu vulgarismy zpravidla vyjadřují negativní postoj mluvčího, nelze je však identifikovat podle určitého sufixu, jako je to možné u mnohých augmentativ, naopak jsou určovány spíše společenskou normou, označují společensky tabuizované denotáty apod. Kromě této nejednotnosti kritérií se v popisu expresivity jednotlivé kategorie často prolínají. Obvykle bývají rozlišována hypokoristika, eufemismy a familiární a dětská slova v rámci skupiny kladně zabarvených výrazů a augmentativa (slova zveličelá), dysfemismy, výrazy pejorativní (hanlivé), zhrubělé a vulgární v rámci skupiny slov s negativním expresivním příznakem. Typologie se však v jednotlivých publikacích liší – v některých případech bývají např. tzv. dětská slova řazena mezi kladně zabarvené výrazy (např. PMČ), jindy kategorie vůbec neexistuje (např. Mluvnice současné češtiny 1). V některých publikacích (např. NESČ) tvoří augmentativa samostatnou skupinu, v jiných (např. PMČ) jsou uvedena jako součást skupiny hanlivých výrazů atd.

---

³³ KOUTOVÁ, Marta. Heslář: -oun. *Slovník afixů užívaných v češtině* [online]. ŠIMANDL, Josef, ed. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 18. 12. 2018 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <http://www.slovníkafixu.cz/heslar/-oun>

³⁴ Takto expresiva dělí např. PMČ, NESČ, Mluvnice současné češtiny 1, Současná stylistika a další.

³⁵ HLADKÁ, Zdeňka. Lexikologie. In: *Příruční mluvnice češtiny*. Vyd. 2. opr. KARLÍK, P., M. NEKULA a Z. RUSÍNOVÁ, eds. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 96.

1.4 Typy expresivity podle J. Zimy

Zimovo pojetí expresivity dominuje v českém kontextu i přesto, že jeho monografie o lexikální expresivitě³⁶ byla vydána v roce 1961 a jedná se tedy spíše o starší publikaci. Jeho typologie je nicméně logická a srozumitelná, proto se o ni bude opírat i tato práce. J. Zima³⁷ rozlišuje tři základní typy expresivity: inherentní, adherentní a kontextovou.

1.4.1 Expresivita inherentní

První kategorií je expresivita inherentní, která je stálou součástí významu daného lexému, a proto je identifikovatelná i bez znalosti kontextu – tedy i u samostatně stojícího výrazu. Inherentně expresivní výrazy charakterizuje zejména jejich nápadnost v systému jazyka. Tento typ lexikální expresivity často souvisí s hláskovou, popřípadě slovtvornou podobou slova.

Inherentní expresiva nápadná svou hláskovou skladbou obvykle obsahují v jediné slabice artikulačně vzdálené hlásky (*fňukat, hňup*), popřípadě hlásky málo frekventované (*frmol, fofr*), nebo skupiny hlásek vyvolávající disharmonický zvukový efekt – tato slova bývají často označována jako onomatopoická (*chrchlat, drnčet*).³⁸ Vzhledem k omezenému množství příznakových kombinací hlásek se jedná o nepříliš frekventovaný typ expresivity, který v procesu tvoření nových slov není produktivní.

Další, velmi významnou skupinou jsou výrazy, jejichž expresivita je dána morfologickými a slovtvornými prostředky.³⁹ Vůbec nejfrekventovanější jsou inherentní expresiva utvořená pomocí slovtvorných sufixů. Připojením určitého formantu k slovtvornému základu je tedy v tomto případě zamýšleno docílit jisté nápadnosti. Existuje několik způsobů, jak jí lze dosáhnout. V češtině existuje poměrně ustálený inventář sufixů, které bývají mluvčími považovány za expresivní. Některé z nich jsou produktivní pouze v oblasti expresiv, např. *-ajzna*; další z nich jsou v systému jazyka spíše okrajové a tvoří se jimi kromě expresivních pojmenování např. termíny nebo propria (tzv. parasystémové tvoření), např. *-oň, -oun*; jiné mohou být produktivní jak v oblasti běžné

---

³⁶ ZIMA, Jaroslav. *Expresivita slova v současné češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

³⁷ Tamtéž, s. 10–11.

³⁸ HRADÍLOVÁ, Darina. *Funkční aspekty lexikální expresivity v současné češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015, s. 16.

³⁹ Na přechodu mezi expresivitou danou hláskovou skladbou slova a expresivitou slovtvornou stojí podle J. Zimy (*Expresivita slova v současné češtině*, 1961, s. 14) např. skupina slov typu *tlustoch, mladoch*. Expresivita těchto lexémů je dána nejen sufixem *-och*, ale také střídáním hlásek *t – t', d – d'* před zadní samohláskou *o* mezi slovem fundujícím (*tlustý, mladý*) a fundovaným.

bezpříznakové slovní zásoby, tak v oblasti expresiv, např. *-ec*, *-ák*. Některé z těchto formantů mohou utvářet specifické skupiny expresivních pojmenování, např. sufixy sloužící pro tvoření deminutiv jako např. *-ek*; nebo augmentativ, např. *-isko*. (Formantem *-isko* – podobně jako např. formantem *-árna* – bývají typicky utvářeny názvy míst. Pokud je jimi utvořen výraz s jiným významem, vzniká napětí mezi slovotvorným a lexikálním významem slova, které může vést ke vzniku expresivního příznaku. To ale neznamená, že takové napětí vždy vede k expresivitě, lexikum obsahuje mnohé výrazy, jejichž slovotvorný význam se rozchází s významem lexikálním, ale mluvčí toto napětí nepocítují. V neexpresivní slovní zásobě se však obvykle jedná o lexémy, pro něž platí, že jejich slovotvorný význam je buď obecnější, nebo naopak užší než jejich význam lexikální, nejedná se tedy o významy zcela odlišné).⁴⁰ Expresivního napětí lze dosáhnout také spojením cizí přípony s domácím základem, který navíc může být výrazně lidového charakteru (např. *švandista*). Takto utvořená slova se nazývají hybridní.

Specifickou skupinou inherentních expresiv tvořených sufixací jsou deminutiva. Vznikají obvykle modifikací z různých slovních druhů (nejběžnější jsou substantiva, adjektiva, verba a adverbia). U substantiv nesou primárně příznak menšího rozměru denotátu, u adjektiv a adverbíí dochází jejich prostřednictvím k intenzifikaci míry označované vlastnosti.⁴¹ Mimo to je velmi podstatná také jejich pragmatická složka, která se ovšem nemusí vždy uplatňovat. U substantivních deminutiv J. Zima rozlišuje tři typy sémantického vztahu k jejich základovému slovu: kvantitativní (vyjadřuje menší míru vlastnosti nebo rozměru, např. *stromek* – ‚malý strom‘),⁴² kvalitativní (vyjadřuje postoj mluvčího k označované skutečnosti, např. spojení *talíř gulášku* neoznačuje malou porci pokrmu, ale spíše odkazuje k pozitivnímu citovému vztahu mluvčího k denotátu) a kvantitativně kvalitativní (vyjadřuje jak menší rozměr, tak citový postoj, např. *dětské ručičky*).⁴³ Specifickou skupinou jsou pojmenování, jejichž deminutivní význam se postupně lexikalizoval, takže už jako deminutiva nejsou pocíťována, např. (*vodovodní kohoutek*).⁴⁴ Deminutiva s pragmatickou významovou složkou mohou vyjadřovat kladný i

---

⁴⁰ DOKULIL, Miloš. *Tvoření slov v češtině I. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 98–100.

⁴¹ RUSÍNOVÁ, Zdenka a Marek NEKULA. Deminutivum. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. KARLÍK, P., M. NEKULA a J. PLESKALOVÁ, eds. 2017 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/DEMINUTIVUM>

⁴² Taková deminutiva se za expresivní nepovažují.

⁴³ ZIMA, Jaroslav. *Expresivita slova v současné češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 25–27.

⁴⁴ RUSÍNOVÁ, Zdenka a Marek NEKULA. Deminutivum. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. KARLÍK, P., M. NEKULA a J. PLESKALOVÁ, eds. 2017 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/DEMINUTIVUM>

záporný postoj k označované skutečnosti (týž lexém může vyjadřovat v různých kontextech odlišné hodnocení). Deminutivní sufix může např. k významu základového slova přinášet navíc příznak malosti, drobnosti. Jak uvádí J. Zima⁴⁵, to, co je malé, vyvolává často i kladné emoce. V takovém případě je mezi slovem základovým a odvozeným deminutivem kvantitativně kvalitativní vztah. Stejně jako I. Němec⁴⁶ si však i J. Zima⁴⁷ všímá deminutiv vyjadřujících negativní hodnocení označované skutečnosti. Prostřednictvím deminutivního sufixu nabývá pojmenování významového rysu malosti, neplnohodnotnosti. I. Němec jako příklad uvádí výraz zlodějček – deminutivnost slova nemá sloužit ke zjemnění vyjádření, ale naopak ke snížení osobní hodnoty pojmenovaného, význam výrazu by mohl být ‚neplnohodnotný zloděj, zloděj břídil‘.⁴⁸ Prostřednictvím deminutiv lze také vyjadřovat např. zdvořilost, případně sociální blízkost apod.

Dalším zdrojem expresivity může být nápadnost způsobená neshodností přirozeného a gramatického rodu (*pes – psisko*). Dochází k ní často prostřednictvím sufixu spojovaného s určitým jmenným rodem; typickými příklady takových expresiv jsou maskulina zakončená příponou *-ina* (v systému jazyka se užívá pro tvoření feminin), např. *nadutina – nadutec*,⁴⁹ *vyzáblina*⁵⁰ – vyzáblý člověk. Výraznou skupinou jsou také expresiva utvořená sufixem *-dlo*. Tím bývají primárně tvořena neutra pojmenovávající nástroje a prostředky, v případě expresivního tvoření vznikají obvykle názvy osob (*čumidlo, fintidlo, zlobidlo*).

K expresivnímu zabarvení slova, popřípadě ke zvýšení intenzity jeho expresivního příznaku může docházet také prostřednictvím reduplikace, a to buď částečné (týká se afixů; např. *maličičký, prapraobyčejný*), nebo reduplikace slovního základu (*pouhopouhý, čiročirý*).

Expresivní výrazy mohou vznikat také kompozicí. Kromě již zmíněné reduplikace slovního základu lze utvářet expresivní kompozita spojením dvou různých prvků, jež vedle

---

⁴⁵ ZIMA, Jaroslav. O expresivitě substantivních deminutiv v češtině. *Slovo a slovesnost* 19, 1958, č. 4, s. 256–257.

⁴⁶ NĚMEC, Igor. Neplnohodnotnost jako zdroj expresivity. In: I. N. *Práce z historické jazykovědy*. Praha: Academia, 2009, s. 35.

⁴⁷ ZIMA, Jaroslav. O expresivitě substantivních deminutiv v češtině. *Slovo a slovesnost* 19, 1958, č. 4, s. 258.

⁴⁸ NĚMEC, Igor. Neplnohodnotnost jako zdroj expresivity. In: I. N. *Práce z historické jazykovědy*. Praha: Academia, 2009, s. 35.

⁴⁹ Lexém *nadutec* je ve slovnících také hodnocen jako expresivní. U lexému *nadutina* by bylo možné hovořit o silnějším expresivním příznaku vzhledem k výraznější nápadnosti jeho tvoření (změna v rodu).

⁵⁰ J. Zima slovo označuje za maskulinum, ale v současnosti (doklady z korpusu SYN verze 8) se výraz užívá jak v mužském, tak v ženském rodě (např. dle tvaru zájmen stojících před expresivem – tedy *ten vyzáblina* i *ta vyzáblina*).

sebe působí nápadně. Může se jednat o kombinaci slovních základů z výrazně odlišných stylových vrstev (z příkladů D. Hradilové např. *filmomilec*⁵¹), popřípadě o spojení domácího a cizího slovního základu (*ercničema*), v expresivním kompozitu vedle sebe také mohou stát dva prvky, jejichž kombinace působí nápadně z hlediska jejich lexikálního významu. J. Zima si v tomto kontextu všímá slovesných kompozit typu *vrtechvost*, *odřivous*, *pudivítr*, která – se slovesným základovým morfémem v první části složeniny – tvoří v češtině okrajový (starobylý, nyní už v bezpříznakové slovní zásobě neproduktivní) slovotvorný typ.⁵² Tímto typem kompozit se podrobněji zabývá Dušan Šlosar – popisuje daný slovotvorný typ z diachronního hlediska⁵³ a dokládá, že za určitých podmínek a zejména v některých dialektech češtiny může být stále produktivní.⁵⁴

J. Mališová⁵⁵ udává, že inherentně expresivní pojmenování lze utvářet také krácením odvozovacích základů s případnou derivací. Tento způsob tvoření nazývá Miloš Dokulil mechanickým krácením. Obvykle k němu dochází u domácích obměn proprií, ale tvoří se jím i expresivní apelativa. Krátit lze konec slova (*učitelka* – *uča*), nebo začátek slova (*cigareta* – *retka*), M. Dokulil upozorňuje také na mechanické vypouštění posledních slabik některých výrazů náležících k různým slovním druhům apod. (*bezvadný* – *bezva*, *nevadí* – *neva*, *padesát* – *pade*).⁵⁶

Jednotlivé zmíněné způsoby vzniku expresivity se při utváření expresivních pojmenování nevyskytují odděleně, naopak se různými způsoby prolínají a kombinují. Způsob tvoření reduplikací slovního základu je současně typem kompozice, expresiva je možné tvořit významovou změnou slovotvorného typu a zároveň změnou jmenného rodu apod. Velmi častá je i kombinace prostředků inherentní a adherentní expresivity: podle J. Mališové „se adherentně expresivní názvy velmi často stávají základem inherentně expresivních derivátů“⁵⁷ (např. *bručet* – *bručoun*).

Zdroji expresivity u slovotvorně motivovaných slov se zabýval i Juraj Furdík. Základními složkami slovotvorné struktury takových slov jsou slovotvorný základ a slovotvorný formant, přičemž oba dva mohou být nositeli expresivního příznaku. Je-li

---

⁵¹ HRADILOVÁ, Darina. *Funkční aspekty lexikální expresivity v současné češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015, s. 18.

⁵² ZIMA, Jaroslav. *Expresivita slova v současné češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 25.

⁵³ ŠLOSAR, Dušan. Substantivní kompozita typu V-(K)-S v češtině. *Naše řeč* 77, 1994, č. 3, s. 147–152.

⁵⁴ ŠLOSAR, Dušan. Jsou kompozita typu V-(K)-S produktivní? *Naše řeč* 79, 1996, č. 4, s. 192–195.

⁵⁵ MALIŠOVÁ, Jana. *Slovotvorná expresivita*. Diplomová práce obhájená na FF MU, 2006, s. 34.

⁵⁶ DOKULIL, Miloš. *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 25–26.

⁵⁷ MALIŠOVÁ, Jana. *Slovotvorná expresivita*. Diplomová práce obhájená na FF MU, 2006, s. 32.

jedna z těchto složek expresivní, stává se expresivním celé slovo. Kombinovat se tedy mohou nepříznačový základ a příznačový formant (např. *vlasáč, kratičký*); příznačový základ a nepříznačový formant (*prznitel, blbost*); popřípadě u kompozit nepříznačový a příznačový základ (*velkohubý*). Pokud jsou příznačové obě složky, dochází k zesílení expresivního příznaku slova (*čubajzna*).⁵⁸

1.4.2 Expresivita adherentní

Dalším typem expresivity, který Zima uvádí ve své monografii, je expresivita adherentní. Ta vzniká rozčleněním a přenesením základního významu lexému. Polysémní lexém tedy kromě svého základního, neutrálního významu získává i nový, expresivní význam. Vzhledem k polysémii lexému tedy u samostatně stojícího výrazu není relevantní určovat, zda je, nebo není adherentně expresivní (tak, jak bylo možné rozeznat expresivitu u inherentně expresivních pojmenování) – až z kontextu, ve kterém se slovo vyskytuje, je možné posoudit, v jakém konkrétním významu bylo užito.

Za adherentní expresiva J. Zima považuje zejména taková slova, jejichž expresivita je už lexikalizovaná (existence jejich expresivního významu je mluvčím daného jazyka známa, tento význam je jako expresivní uváděn ve slovnících apod.), ale zároveň upozorňuje na plynulou hranici mezi stabilizovanými expresivními významy a významy, které jakožto jazyková aktualizace teprve procesem lexikalizace prochází.⁵⁹ Takové jevy, stojící na hranici expresivity adherentní a kontextové, není přirozeně možné zkoumat na lexikografickém materiálu, jako vhodnější se jeví umělecké texty a zejména spontánní mluvené projevy. D. Hradilová si také uvědomuje nejasnost hranic mezi expresivitou adherentní a kontextovou, tak jak je chápe J. Zima, a navrhuje, aby expresivita působená významovými posuny byla pojímána jako adherentní, a to vždy, bez ohledu na míru lexikalizace. K expresivitě kontextové by potom řadila pouze případy, kdy je užitý výrazový prostředek pocíťován jako neobvyklý v rovině stylu, ale nedochází k posunům v jeho významové struktuře.⁶⁰

Podstatou adherentní expresivity je významová nápadnost slova projevující se tím, že expresivní pojmenování nějakým způsobem zkresluje označovanou skutečnost. To

---

⁵⁸ FURDÍK, Juraj. *Slovenská slovo tvorba*. Prešov: Náuka, 2004, s. 122–123.

⁵⁹ ZIMA, Jaroslav. *Expresivita slova v současné češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 45.

⁶⁰ HRADILOVÁ, Darina. *Funkční aspekty lexikální expresivity v současné češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015, s. 21.

může podle J. Zimy činit prostřednictvím intenzifikace a/nebo konkretizace významu potenciálního neutrálního synonyma.

Intenzifikace podle něj spočívá v tom, že „skutečnost v podstatě neutrální nebo z neutrálnosti mírně vybočující označíme pojmenováním, jehož význam má znak nadměrnosti, které danému pojmu neodpovídají.“⁶¹ Fungování intenzifikace J. Zima ilustruje na větě z románu *Hostinec u kamenného stolu* Karla Poláčka: „Za nimi se valil dvanáctiletý jinoch, rozkročený jako mořský vlk, ošlehaný větry Oceánů, ježatý, temný, ponurého vzhledu.“⁶² Slovesa *valit se* je zde užito expresivně, ve významu ‚přicházet‘, přičemž pojmenování – v jednom ze svých neutrálních významů znamenající ‚nezadržitelně, hrozivě, rychle se přibližovat‘ [SSJČ] – objektivně neodpovídá skutečnosti, naopak ve svém významu nese známky nadměrnosti. Užitím právě tohoto slova se do představy prostého přibližování vnáší konotace jako *mohutné, nezadržitelné, hrozivé*.

Konkretizace je založena na vyjádření obecnější představy pojmenováním specifičtějším, které zároveň bývá i názornější.⁶³ Příkladem konkretizace může být např. sloveso *letět* ve významu ‚rychle jít‘, výraz *tyčka* pro pojmenování velmi hubeného člověka, nebo *minuta* pro označení krátké chvíle.

„Expresivní intenzifikace a konkretizace, které jsou sémantickou stránkou přesunů pojmenování z jednotlivých oblastí skutečnosti [...], vznikají často rozvitím latentního znaku, který se stává základním znakem expresivního významu slova.“⁶⁴ V neutrálním významu lexému se jedná o jeden z mnoha základních významových znaků daného výrazu. Při přenesení významu v expresivním užití slova je však tento aspekt vyzdvižen a vystupuje jako dominantní. Tímto způsobem se pak latentní znak ‚hrubosti, neurvalosti‘ u neutrálního názvu povolání *skoták* nebo *pacholek* dostává do popředí při expresivním užití slova ve významu ‚darebák, ničema, uličník‘ [SSČ] a stejně tak je zdůrazněn latentní znak ‚objemnosti‘ při expresivním užití výrazu *bible* ve významu ‚objemná kniha‘.

Podle J. Zimy intenzifikace a konkretizace působí často společně, nemají ale stejné postavení. Zatímco intenzifikace bývá těsně spjatá s konkretizací a jen málokdy se objevuje samostatně, konkretizace představy sama o sobě může postačit k tomu, aby pojmenování ve vztahu k označované skutečnosti působilo nápadně. Ve spojení *ta barva řve* působí zejména intenzifikace (vysoký stupeň síly projevu), J. Zima v něm ale nachází i

---

⁶¹ ZIMA, Jaroslav. *Expresivita slova v současné češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 75.

⁶² Tamtéž.

⁶³ ZIMA, Jaroslav. *Expresivita slova v současné češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 76–77.

⁶⁴ Tamtéž, s. 78.

konkretizaci (konkretizuje se zde představa ‚být nápadný‘). Naproti tomu v označení *cech pijáků* k intenzifikaci nedochází, výraz *cech* k označení jistého společenského okruhu lidí konkretizuje danou představu, konotuje pojmy jako *středověký, řemeslnický, s pevnými řády*.⁶⁵

Adherentní expresivita tedy vzniká přenesením významu za účelem zdůraznění jednoho nebo více rysů významu původního. Expresivní výrazy pocházejí z různých oblastí pojmenování skutečnosti. Tendence charakteristické pro přesuny mezi jednotlivými okruhy pojmenování a také tyto okruhy samotné podrobně popsal J. Zima,⁶⁶ zdrojové oblasti pejorativních názvů osob pak prozkoumal I. Němec.⁶⁷

1.4.3 Expresivita kontextová

Na rozdíl od předchozích dvou typů expresivity se nejedná o jev lexikální a současně stylistický, ale pouze o jev stylistický. K expresivitě dochází vzájemným střetáváním výrazových prostředků náležících k různým stylistickým vrstvám, přičemž původní význam zapojených slov je zachován. K odhalení tohoto typu expresivity je opět nutné znát kontext. J. Zima ke kontextové expresivitě okrajově řadí i případy, kdy je slova užito v novém, dosud nestabilizovaném významu, např. v projevu jazykové aktualizace.⁶⁸

„Základním rysem kontextové expresivity je výrazná rozdílnost prvků, z nichž se expresivní vyjádření skládá.“⁶⁹ Expresivita obvykle vzniká užitím vyjádření z určité stylistické vrstvy ve stylistické vrstvě jiné, použitím výrazů z odlišných významových oblastí na malém prostoru textu, spojováním nápadně odlišných jazykových prvků apod. Stejně jako oba typy expresivity lexikální, také expresivita kontextová vyvolává dojem nápadnosti. V tomto případě však k oné nápadnosti dochází na úrovni vyšších jazykových jednotek, než je slovo, obvykle na úrovni určitých úseků promluv.⁷⁰

Jako příklad kontextové expresivity poslouží např. ukázka z románu *Mistr Jan* uvedená J. Zimou: „[...] vbodne nůž do nevinné pečeně. Ostatní se překotně účastní

---

⁶⁵ ZIMA, Jaroslav. *Expresivita slova v současné češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 77.

⁶⁶ Tamtéž, s. 55–74.

⁶⁷ NĚMEC, Igor. Neplnohodnotnost jako zdroj expresivity. In: I. N. *Práce z historické jazykovědy*. Praha: Academia, 2009, s. 33–37.

⁶⁸ ZIMA, Jaroslav. *Expresivita slova v současné češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 84.

⁶⁹ Tamtéž, s. 93.

⁷⁰ Tamtéž.

parcelace masa.“⁷¹ Překvapivé je už spojení *nevinná pečeně* – z významového hlediska jsou výrazy postaveny do netradičního vztahu, bylo by možné hovořit také o personifikaci. Typickým příkladem kontextové expresivity je potom užití výrazu *parcelace* pro označení skutečnosti ‚krájení pečeně v rodinném kruhu‘ – slovní zásoba v okolí výrazu je neutrální, slovo *parcelace* lze označit za termín.

---

⁷¹ Tamtéž, s. 91.

2 Žurnalistický styl

2.1 Základní vymezení

Hned zpočátku je důležité podotknout, že v oblasti popisu stylové podoby komunikace zprostředkovávané hromadnými sdělovacími prostředky vládne nejednotnost v užívání terminologie. Vedle sebe např. existují termíny *žurnalistický*, *novinářský*, *publicistický* *funkční styl*: někdy jsou pojímány jako synonyma, jindy se liší svým vymezením. Jak problematiku pojímají různí autoři, je krátce shrnuto v NESČ⁷² a *Současné stylistice*.⁷³ Tato práce bude terminologicky vycházet zejména z pojetí NESČ, který chápe žurnalistický styl jako nadřazený pojem pro dílčí funkční styly: zpravodajský styl, publicistický styl analytický a publicistický styl beletristický.⁷⁴

Žurnalistický styl je tedy jedním z funkčních stylů, termín slouží jako „abstrahující a nadřazené označení pro stylové ztvárnění komunikace, kterou zprostředkovávají masová média.“⁷⁵ Texty náležící k žurnalistickému stylu plní typicky funkci informativní a persvazivní. V jednotlivých žánrech se však rozvrstvení těchto funkcí a prostředky, jimiž jsou naplňovány, mohou lišit. Texty⁷⁶ beletristického publicistického stylu pak navíc plní i funkci estetickou.⁷⁷

Přestože se od sebe dílčí funkční styly, jejich žánry i jednotlivé texty – např. i díky individuálním vyjadřovacím stylům jednotlivých novinářů, zpravodajů a moderátorů⁷⁸ – v mnohém liší, lze najít i poměrně stále zobecňující principy. To, co žurnalistické komunikáty spojuje, je jejich funkce: „Celkový charakter textů publicistického stylu je podmíněn jejich širokým společenským posláním: rychle, výstižně a co nejúčinněji informovat adresáty nejrůznějšího sociálního zařazení, věku a vzdělání, zprostředkovávat myšlenky s maximální srozumitelností a sémantickou jednoznačností, bezprostředností a

⁷² MINÁŘOVÁ, Eva. Žurnalistický styl. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. KARLÍK, P., M. NEKULA a J. PLESKALOVÁ, eds. 2017 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z:

https://www.czechency.org/slovník/ŽURNALISTICKÝ_STYL

⁷³ ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. s. 244 a 247–248.

⁷⁴ MINÁŘOVÁ, Eva. Žurnalistický styl. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. KARLÍK, P., M. NEKULA a J. PLESKALOVÁ, eds. 2017 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z:

https://www.czechency.org/slovník/ŽURNALISTICKÝ_STYL

⁷⁵ Tamtéž.

⁷⁶ Označením *texty* rozumíme v celé práci texty mluvené i psané.

⁷⁷ ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 268.

⁷⁸ Tamtéž, s. 244.

přesvědčivostí, získávat čtenáře nebo posluchače pro přístup k problémům v duchu názorů, které publicistický orgán reprezentuje.“⁷⁹

Žurnalistický styl je velmi dynamický. Nejen obsah, ale i lexikum signalizuje dobu vzniku textu, výrazové prostředky jsou silně ovlivněny i mimojazykovou situací (např. vysoký nárůst anglicismů v českých médiích po roce 1989 apod.). Kvůli této vázanosti stylu na dobu, kdy příslušné texty vznikaly, se běžně stává, že je užití vyjádření plně srozumitelné pouze v té určité době.⁸⁰ NESČ uvádí jako příklad výrazů, které po určitém čase ztrácí bez kontextu svou srozumitelnost, spojení založená na obrazném pojmenování určité aktuální mimojazykové skutečnosti – obvyklé nějaké kauzy, jíž se média opakovaně zabývají, takže obrazné vyjádření postupně ztrácí rys novosti a přestává působit jako stylově aktivní. Takovými spojeními jsou podle NESČ např. *pestrobarevný senát* nebo *pomlčková válka*.⁸¹

2.2 Jazyková stránka žurnalistických komunikátů

Jazyková stránka projevů žurnalistického stylu bývá ovlivněna jeho persvazivní funkcí a způsobem vzniku textů – běžně vznikají rychle a s minimální přípravou, zároveň usilují o dostatečnou obsahovou i formální úroveň.

2.2.1 Automatizace

Pohotovou přípravu žurnalistických komunikátů usnadňuje jistá modelovost způsobů vyjadřování. Ta spočívá už v kompozici např. jednotlivého čísla novin, modelová může být u některých typů článků i jejich textová výstavba.⁸² Automatizovanými jazykovými prostředky jsou, jak je uvedeno v Stylistice češtiny, slovní zásoba odrážející realitu (obvykle tedy výrazy a ustálená spojení náležící do oblasti politiky, ekonomiky, kultury, obchodu apod. užívané v určité době velmi často a mechanicky; některé výrazy se pak mohou stát publicismy – pojmenováními vnímanými jako typické pro žurnalistický styl, a to i mimo žurnalistický kontext, např. *daňová politika*, *protidrogová politika*, *inflační spirála*), frazémy (obvykle s původem v lidové frazeologii, např. *nechat si zadní vrátka*; méně frazémy knižní, např. *mít nad sebou Damoklův meč*; hojně se vyskytují frazémy vzniklé v oblasti žurnalistiky, např. *vstoupit do dějin*, *pád železné opony*), opakující se

⁷⁹ Tamtéž, s. 246.

⁸⁰ MINÁŘOVÁ, Eva. Žurnalistický styl. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. KARLÍK, P., M. NEKULA a J. PLESKALOVÁ, eds. 2017 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: https://www.czechency.org/slovník/ŽURNALISTICKÝ_STYL

⁸¹ Tamtéž.

⁸² ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 249.

obrazná vyjádření (obvykle vžitá, lexikalizovaná, např. *město kvete mládím*), zobecnování sdělení (neurčitá, povšechná vyjádření, např. *živly, veřejnost, podnikatelské kruhy*), prostředky syntaktické kondenzace (užívání sekundárních předložek, např. *v rámci, díky* a genitivních vazeb, např. *vypracování návrhu koncepce programu protidrogové politiky*) a nepravé vedlejší věty.⁸³

2.2.2 Aktualizace

Prostředky automatizované jsou „výhodné pro plnění informační funkce, nevyhovují však funkci získávací,“⁸⁴ protože svou formou nepodněcují zájem čtenáře. Proti principu automatizace proto vždy – v některých typech textů výrazněji, v jiných méně výrazně – stojí aktualizace, cílevědomé porušování modelovosti a stereotypnosti vyjadřování. Výrazové prostředky sloužící k ozvláštňení projevu působí zpočátku jako nápadné, stylově aktivní, opakovaným užíváním se však jejich příznakovost stírá, dokud nedojde k jejich úplné automatizaci. Zároveň často dochází k aktualizaci prvků běžně známých (obvykle se jedná o větné i nevětné frazémy a další ustálená spojení). V rámci komunikátů žurnalistického stylu tedy neustále dochází k „ustalování proměnného a rozrušování ustáleného“.⁸⁵

Aktualizace je tedy jedním z nástrojů záměrné persvaze komunikátů náležících k žurnalistickému funkčnímu stylu⁸⁶ – pokud má text své publikum přesvědčit, získat ho pro určité stanovisko apod., je potřeba, aby si získal a udržoval recipientovu pozornost – to lze činit mimo jiné právě prostřednictvím neotřelých způsobů vyjadřování.⁸⁷

V žurnalistických textech hrají důležitou roli obrazná pojmenování různého typu. Plní nejenom „svou funkci informativní, ale poutají čtenářskou pozornost a dodávají jazykovému projevu živosti a naléhavosti. Jimi obohacené sdělení pak bývá emocionálnější, procítěnější.“⁸⁸ Nepochází tedy k pouhému konstatování faktů, obrazným vyjadřováním do textu proniká i určitá míra subjektivity. Kromě skutečnosti, kterou pojmenovávají, vnášejí i další, konotované významy, které mohou naznačit postoj

⁸³ MINÁŘOVÁ, Eva. *Stylistika češtiny*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 57–60.

⁸⁴ ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 249.

⁸⁵ CHLOUPEK, Jan. *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1986, s. 21.

⁸⁶ MINÁŘOVÁ, Eva. *Stylistika češtiny*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 58.

⁸⁷ Nápadnosti lze dosáhnout také paralingválními a neverbálními prostředky, jako jsou např. u psaných komunikátů rozložení textu a jeho grafické zvýraznění, obrazové materiály atd.

⁸⁸ ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 251.

zprostředkovávajícího subjektu ke sdělovanému.⁸⁹ Metaforika obrazných pojmenování v textech žurnalistického stylu nebývá složitá a je obvykle snadné ji dešifrovat. V textech se pracuje s metaforou, metonymií, synekdochou, přirovnáním, personifikací atd., často se objevují spojení výrazů náležících svým významem do odlišných komunikačních sfér (např. *režiséři ekonomiky, finanční injekce*). Někdy jedna metafora vyvolává druhou atd. – na základě obraznosti a různých analogií pak vznikají celé úseky textu. Jedná se o tzv. taženou metaforu (např. *Stále se snaží hrát v politice vysokou hru, ale jako by mu ze všech figurek zbývalo jen pár pěšáků.*)⁹⁰ Dalším aktualizacím prostředkem jsou dle kontextu různě upravené frazémy, rčení a přísloví (např. *Dvakrát měř, jednou střílej.*). „Metaforičnost frazeologických spojení je spjata s nápadností fráze v projevu a účinek předávané informace je zesílen.“⁹¹

Nápadnosti projevu lze dosáhnout také pomocí expresivních výrazů, popřípadě neologismů, které kromě příznaku novosti obvykle nesou v textech žurnalistického stylu také právě expresivní příznak. Expresivní neologismy užívané v žurnalistice zpravidla nevznikají s cílem lexikalizovat se a vstoupit do systému slovní zásoby – jedná se o okazionalismy, tedy pojmenování „vznikající příležitostně v procesu tvoření textu zpravidla pro jedno konkrétní použití podmíněné kontextem“.⁹²

Mezi prostředky stylové aktivizace projevu řadí Současná stylistika také různé druhy intertextovosti.⁹³ Jedná se o „prvky, jimiž do textu proniká jiná autorská osobnost; ta může být buď kolektivní (u frazeologismů, úsloví, přísloví, lidových písní atd.), nebo individuální (u citátů z literárních děl, výroků slavných osobností),“⁹⁴ důležité je zmínit také situace – v textech žurnalistického stylu velmi časté – kdy je potřeba zprostředkovat konkrétní sdělení jiných subjektů, než je autor: citovat nebo parafrázovat jejich vyjádření apod. Postoj jiných je obvykle vyjadřován parentezemi (např. *jak to uvedl (někdo), jak píše francouzské listy*, popř. i obecné *jak se říká, jak je obecně známo*). Tyto prostředky vnášejí do stylu žurnalistických komunikátů bezprostřednost sdělení, naléhavost argumentů, celkově projev oživují, a to i přesto, že v rámci jednotlivých typů parentezí panuje jistá

---

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ Tamtéž, s. 252–253.

⁹¹ MINÁŘOVÁ, Eva. *Stylistika češtiny*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 60.

⁹² MARTINCOVÁ, Olga. Okazionalismus. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online].

KARLÍK, P., M. NEKULA a J. PLESKALOVÁ, eds. 2017 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z:

<https://www.czechency.org/slovník/OKAZIONALISMUS>

⁹³ ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 258.

⁹⁴ STICH, Alexandr. K textové výstavbě publicistických projevů. In: HAVLOVÁ, Františka a STICH Alexandr. *Stylistické studie I*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV, 1974, s. 56.

ustálenost a stereotypnost.⁹⁵ Proces zapojování intertextovosti vysvětluje A. Stich tak, že „vlastní autorské textové pásmo je často přerušováno [...] [cizími] textovými jednotkami a tak je ve své prosté lineárnosti rozrušováno a zároveň sémanticky obohacováno“.⁹⁶ Pociťovaná míra „rozrušování“ je dána tím, jak těsně je příslušná jednotka zapojena do okolního textu. Nejtěsnější spojení je takové, kdy je s textem syntakticky vázána a zároveň není graficky odlišena. Nejvýraznější textový šev naopak vzniká, když je jednotka výrazně odlišena, popřípadě stojí samostatně, např. v titulku.⁹⁷

2.3 Vnitřní diferenciacce žurnalistického stylu

Žurnalistický styl je obvykle dělen na tři základní dílčí funkční styly, mezi nimiž v praxi neexistují ostré hranice.⁹⁸ Prvním z nich je zpravodajský žurnalistický styl, jehož texty podávají věcné a faktografické informace o aktuálních jevech a událostech zejména z politického, ekonomického a společenského života. Dominuje funkce informativní, usiluje se o objektivitu sdělení. Texty obvykle vznikají v krátkém čase a užívají automatizované vyjadřovací prostředky, základem jejich jazyka je neutrální vrstva spisovné češtiny.⁹⁹

Druhým dílčím stylem je analytický publicistický styl. Také prostřednictvím jeho textů dochází k předávání informací, zároveň je zde ale dosahováno jisté míry subjektivity – autoři sdělované informace analyzují, komentují a hodnotí. Často jde o informace publiku již známé, nová je až jejich analýza.¹⁰⁰ Texty plní persvazivní funkci – prostředky persvaze bývají jak autorova argumentace, tak jazykové ozvláštňení sdělení, prostředky hodnocení a emocionality, aktivizace adresáta (přímým oslovením, vytvářením jazykové pospolitosti mezi zprostředkovávajícím subjektem a recipientem atd.).¹⁰¹

---

⁹⁵ ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 258–259.

⁹⁶ STICH, Alexandr. K textové výstavbě publicistických projevů. In: HAVLOVÁ, Františka a STICH Alexandr. *Stylistické studie I*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV, 1974, s. 69.

⁹⁷ Tamtéž, s. 69–73.

⁹⁸ MARTINCOVÁ, Olga. Okazionalismus. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. KARLÍK, P., M. NEKULA a J. PLESKALOVÁ, eds. 2017 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z:

<https://www.czechency.org/slovník/OKAZIONALISMUS>

⁹⁹ ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 263.

¹⁰⁰ MARTINCOVÁ, Olga. Okazionalismus. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. KARLÍK, P., M. NEKULA a J. PLESKALOVÁ, eds. 2017 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z:

<https://www.czechency.org/slovník/OKAZIONALISMUS>

¹⁰¹ STICH, Alexandr. Problematika publicistického funkčního stylu a jeho konfrontačního studia v rámci slovanských jazyků. In: HAVLOVÁ, Františka a STICH Alexandr. *Stylistické studie I*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV, 1974, s. 38–39.

Posledním dílčím funkčním stylem je beletristický publicistický styl. Pro něj je charakteristická subjektivita a využívání prvků uměleckého stylu. Zřejmá je snaha po aktualizaci vyjadřování, do popředí mohou vystupovat individuální rysy původce projevu.¹⁰² Kromě funkce informační a persvazivní plní texty beletristického publicistického stylu i funkci estetickou.

---

¹⁰² ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 268.

3 Karel Havlíček Borovský

Karel Havlíček Borovský (1821–1856) byl výraznou osobností české společnosti působící okolo poloviny 19. století. Literárního dění se účastnil nejen jako autor satiricky laděných děl, ale také jako literární kritik a překladatel. Podstatná je také jeho činnost politická a žurnalistická. Vystupoval proti prázdné vlastenecké frazeologii, církevní dogmatice a politickému absolutismu, zejména po roce 1848 vedl nekompromisní spor s vládní politikou.¹⁰³

3.1 Havlíčkova žurnalistika

Přestože Havlíčkova aktivní novinářská činnost trvala jen pět a půl roku, výrazně ovlivnil podobu českého novinářství a bývá označován za zakladatele české moderní žurnalistiky. Podobně jako např. novinářské práce Josefa Kajetána Tyla, také ty Havlíčkovy byly důležitou součástí tendence, kdy se postupně opouštěly staré způsoby žurnalistického psaní. „Novinářský sloh Tylových předchůdců se přidržoval už od Krameria způsobů obvyklých v intelektuálním výkladu, podávaném oznamovacími větami v souvislém, klidném a nijak nepřerušovaném sledu,¹⁰⁴ užívaly se periody. V rámci modernizace jazyka českého novinářství syntax postupně přechází od period k souvětím více se podobajícím mluvenému jazyku. Zároveň do žurnalistiky začíná pronikat subjektivita, „jazykový projev se už nezaměřoval jen na rozumovou stránku, ale zaměstnával daleko více i složky citové a volní.“¹⁰⁵ Docházelo ke snahám o aktivizaci čtenáře, a to různými prostředky, pro žurnalistiku běžnými i v dnešní době (např. řečnické otázky, věty přací a zvolací, ozvláštňené vyjadřování atd.). „Proti žurnalistice předcházejícího období bylo tu těžiště přeneseno ze snahy informační, osvětové a národně probuzenecké na úsilí získávací a agitační v politickém slova smyslu.“¹⁰⁶

K. Havlíček svou činností přispěl nejen k „syntaktickém[u] zživotnění publicistického jazyka,¹⁰⁷ ale také ke „zmenšení lexikální izolace češtiny vůči jiným jazykům, neslovanským i slovanským, a [...] rozšíření výrazových a stylistických možností

---

¹⁰³ MACURA, Vladimír. Havlíček Borovský. In: *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce H–J*. FORST, V., ed. Praha: Academia, 1993, s. 112.

¹⁰⁴ STICH, Alexandr. Příspěvek ke studiu jazyka české žurnalistiky v polovině 19. století. *Slovo a slovesnost* 20, 1959, č. 1, s. 21.

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 31.

¹⁰⁷ ŠLOSAR, Dušan a kol. *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Vyd. 3., Brno: Host, 2009, s. 118.

publicistického jazyka.“¹⁰⁸ Ve svých člancích hojně užíval přejaté lexikum, pomocí slovtvorných a dalších prostředků cizí výrazy počesťoval. Význam takto užívaných slov obvykle vysvětloval (pomocí domácího synonyma, popřípadě i vztahu antonymie, delšího výkladu atd.).¹⁰⁹ Jednalo se obyčejně o termíny, výrazy z oblasti kultury a veřejného života apod. Přejímkám z němčiny se na rozdíl od mnohých autorů téže doby K. Havlíček nevyhýbal, naopak se v jeho textech často uplatňovaly jako expresiva.¹¹⁰

Své texty stavěl zejména na logických argumentech a ironii,¹¹¹ na ní zakládal i mnohé své neologismy a slovní hříčky. Tvorba neologismů je projevem obecnější tendence moderní žurnalistiky, příznačnými jsou však u K. Havlíčka „jejich velká frekvence, neobvykle rozmanitý počet typů, [...] velice silné satirické zaměření většiny jeho neologismů a hojně využívání i cizího a přejatého jazykového materiálu.“¹¹² Havlíčkovy články se obrací jak k lidovým vrstvám, tak ke vzdělanějšímu publiku. A. Stich to dokládá např. zvolenými typy hotových textových jednotek, jež Havlíček do svých textů vnáší – jedná se nejvíce o prvky pocházející z lidové slovesnosti, ale také o cizojazyčné citáty, kterým porozumí často jen humanitně vzdělaný čtenář.¹¹³ Hotovými textovými jednotkami K. Havlíček dosahoval také ozvláštnění vyjadřování a hodnocení sdělovaného, tím vším se pak posilovala persvazivní složka textu.

---

¹⁰⁸ Tamtéž.

¹⁰⁹ STICH, Alexandr. Přejaté a cizí prvky v lexiku Havlíčkovy novinářské prózy. In: HAVLOVÁ, Františka a STICH Alexandr. *Stylistické studie I*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV, 1974, s. 119–123.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 109.

¹¹¹ STICH, Alexandr. Novinář Karel Havlíček očima následujících generací a očima dneška. In: A. S. *Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi (lingvoliterární studie)*. Praha: Torst, 1996, s. 48.

¹¹² STICH, Alexandr. Neologismy a slovní hříčky v Havlíčkově publicistickém slohu. In: A. S. *Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi (lingvoliterární studie)*. Praha: Torst, 1996, s. 29.

¹¹³ STICH, Alexandr. K textové výstavbě publicistických projevů. In: HAVLOVÁ, Františka a STICH Alexandr. *Stylistické studie I*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV, 1974, s. 73–77.

4 Korpusová analýza dat

4.1 Způsob zpracování dat

Východními zdroji pro analýzu jsou dva korpusy Havlíčkových textů. Jedná se o korpus Havlíčkových článků pocházejících z novin (kh-noviny¹¹⁴) a o korpus jeho korespondence (kh-dopisy¹¹⁵). Oba korpusy jsou dostupné ze stránky Českého národního korpusu. První zmíněný korpus je objemnější (1 182 159 pozic) a obsahuje texty otisknuté v rozmezí let 1846–1850 v České včele, Národních novinách a Pražských novinách. Druhý korpus obsahuje méně materiálu (621 952 pozic), jsou v něm dopisy, které K. Havlíček napsal, i ty, jež mu byly adresovány. Dopisy jsou psány zejména česky a německy, okrajově pak i dalšími jazyky a reflektují delší časové období (první dopisy byly napsány už v době Havlíčkova dětství). V rámci analýzy se zaměříme primárně na lexikum pocházející z korpusu žurnalistiky. S druhým korpusem pracujeme pouze okrajově, poslouží nám spíše jako pomocný zdroj materiálu.

Samotné analýze předcházelo prohledávání korpusu a ověřování přítomnosti expresivních sufixů¹¹⁶ (srov. 1.4.1.) v Havlíčkově lexiku. Při volbě hledaných sufixů jsme se inspirovali zejména v mluvnících češtiny,¹¹⁷ v práci Jany Mališové¹¹⁸ o slovtvorné expresivitě a ve Stichově¹¹⁹ článku o Havlíčkových neologismech. Do analýzy jsme pak zahrnuli slovtvorné prostředky, které měly v korpusech alespoň několik dokladů (např. expresivní sufix *-oun* se vyskytoval pouze ve slovech *špehoun* a *křikloun*, takže nebyl zahrnut, obvykle jsme zahrnovali sufixy, které se vyskytovaly nejméně u pěti lexémů). Dalším kritériem byla také rozmanitost chování daného sufixu – v případě deminutiv se projevovala silná závislost jejich významu na kontextu, sufixy *-ina* a *-ácký* pak byly tvořeny od slovních základů různých slovních druhů a měly několik funkcí včetně neexpresivních.

---

¹¹⁴ Korpus publicistiky Karla Havlíčka. *Český národní korpus* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2021 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <https://korpus.cz/>

¹¹⁵ Korpus korespondence Karla Havlíčka. *Český národní korpus* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2017 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <https://korpus.cz/>

¹¹⁶ Tím rozumíme sufixy, jimiž se tvoří inherentní expresiva, nemusí mít však výhradně tuto funkci.

¹¹⁷ CVRČEK, Václav a kol. *Mluvnice současné češtiny I. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum, 2015. *Příruční mluvnice češtiny*. Vyd. 2., opr. KARLÍK, P., M. NEKULA a Z. RUSÍNOVÁ, eds. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012.

¹¹⁸ MALIŠOVÁ, Jana. *Slovtvorná expresivita*. Diplomová práce obhájená na FF MU, 2006.

¹¹⁹ STICH, Alexandr. Neologismy a slovní hříčky v Havlíčkově publicistickém slohu. In: A. S. *Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi (lingvoliterární studie)*. Praha: Torst, 1996, s. 15–45.

Do korpusu jsme zadávali obvykle příslušný formant bez pádové koncovky a výsledky nechali seřadit dle frekvence. Vzhledem k tomu, že jsme korpus, navíc nelemmatizovaný, prohledávali ručně, jsme neověřovali přítomnost slov se sufixy tvořenými jednou hláskou (respektive písmenem) a slov utvořených koncovkovým tvořením (tj. transflexí). Do analýzy jsme zahrnuli všechny doklady adjektivních deminutiv a slov utvořených sufixy *-ina* a *-ácký* či jejich variantami. V případě substantivních deminutiv jsme nechávali zcela stranou pojmenování vyjadřující pouze menší míru vlastnosti nebo rozměru, protože se ani nejedná o expresivní výrazy. Vzhledem k četnosti deminutivních pojmenování jsme se detailněji zabývali pouze nápadnějšími zdrobnělinami, např. těmi, jež byly odvozeny od abstrakt.

Významy a obvyklé způsoby užití jednotlivých sufixů jsme konzultovali se Slovníkem afixů.¹²⁰ Přestože se jedná o příručku popisující stav současné češtiny, způsoby užití sufixů v Havlíčkových textech se z velké části shodovaly s popisem ve Slovníku afixů.

Výrazy doložené v korpusu jsme analyzovali zejména v závislosti na kontextu jejich užití, zároveň jsme však ověřovali jejich význam, stylový příznak, doklady atd. ve slovnících¹²¹ (Elektronický slovník staré češtiny, Jungmannův Slovník česko-německý, Kottův Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický, Příruční slovník jazyka českého (PSJČ), Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ) a Slovník spisovné češtiny (SSČ)). Mnoho námi doložených výrazů však ve slovnících chybělo, případně nebyl zaznamenán jejich stylový příznak, a to i v takovém případě, že se zjevně (i dle příkladů užití uvedených v samotném slovníku) jednalo o expresivum apod. Ve slovnících jsme vyhledávali také potenciální základová slova expresiv a tím ověřovali jejich fundaci.

---

¹²⁰ Heslář. *Slovník afixů užívaných v češtině* [online]. ŠIMANDL, Josef, ed. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 18. 12. 2018 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <http://www.slovnikafixu.cz/heslar/>

¹²¹ *Elektronický slovník staré češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka 2006– [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>
JUNGMANN, Josef. *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna*. Praha: České Muzeum, 1835–1839. 5 sv. Dostupné také z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/slovniky/digitalni-kopie>
KOTT, František Štěpán: *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*. Praha: J. Kolář a František Štěpán, 1878–1893. 7 sv. Dostupné také z: <http://kott.ujc.cas.cz/>
Příruční slovník jazyka českého [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2007–2008 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/>
Slovník spisovného jazyka českého [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2011 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <https://ssjc.ujc.cas.cz/>
Slovník spisovné češtiny [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz/>

V tabulkách uvádíme počet dokladů v obou korpusech, onomaziologickou kategorií výrazů a slovní druh jejich fundujícího slova.¹²² V posledním sloupci tabulky uvádíme pokud možno reprezentativní příklady užití daných výrazů, upřednostňujeme přitom doklady z žurnalistických textů před těmi pocházejícími z překladu beletrie nebo z korespondence. Délka ukázky se různí také dle kontextu, v případě, kdy Havlíček výraz užívá ironicky, případně se v okolí vyskytnou další expresiva, hodnotící a intenzifikační výrazy apod., jsme ponechali delší textový úsek, aby bylo jeho fungování v daném kontextu zřetelnější.

Konkrétní doklady jsme pak porovnávali s výsledky Stichova¹²³ výzkumu Havlíčkových neologismů. Vzhledem k tomu, že u každého sufixu uvedl pouze výčet dokladů, okomentovali jsme i jím zmíněná slova (vždy jsme u nich poznamenali, že je Stich ve svém článku uvedl). V případě, že jsme našli další možné neologismy, jsme na tuto skutečnost upozornili a zdůvodnili, proč dané slovo za neologismus považujeme.

V rámci práce s korpusem jsme se museli potýkat s komplikacemi, které interpretaci dat ztěžovaly. Oba korpusy jsou nelemmatizované, takže bylo třeba postupně vyhledávat jednotlivé tvary slov. Každý lexém byl ve frekvenčním seznamu zastoupen hned několika tvary, analyzovaný materiál byl tedy poměrně nepřehledný.

Vyhledávání v korpusech bylo komplikováno také tím, že texty vznikaly v polovině 19. století, kdy docházelo k některým pravopisným změnám. Korpusy tak obsahují texty psané dle zásad původního i novějšího pravopisu – bylo tedy nutné vyhledávat obě varianty daného úseku slova (např. při pátrání po dokladech utvořených sufixem *-oučký* bylo třeba v korpusech nejdříve hledat sekvenci grafémů „aučk“ a potom „oučk“ – kvůli tomu, že korpusy nebyly lemmatizovány, pak byly tvary nominativu plurálu vyhledávány prostřednictvím skupin „aučc“ a oučc“). V tabulkách s doklady jsme ponechávali původní pravopis, při uvádění příkladů v samotném textu práce jsme pak transliterované úseky textu převáděli do dnešního pravopisu.

Vyhledávání v korpusech bylo ztíženo také záměnou grafémů uvnitř slov. Texty v korpusech obvykle byly digitalizovány metodou optického rozpoznávání znaků (OCR) a následně kontrolovány, přesto však do nich pronikly chyby (obvykle záměna grafémů, které se v tisku navzájem podobají, např. *l* a *t* nebo *e* a *c*, *i* a *l*). Řešením bylo pečlivé procházení dokladů a vyhodnocení, zda daný úsek obsahuje, nebo neobsahuje podobnou

---

¹²² Zkratky: Z (S) – substantivní slovní základ, Z (A) – adjektivní slovní základ, Z (V) – verbální slovní základ.

¹²³ STICH, Alexandr. Neologismy a slovní hříčky v Havlíčkově publicistickém slohu. In: A. S. *Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi (lingvoliterární studie)*. Praha: Torst, 1996, s. 15–45.

záměnu. Tyto chyby navíc opět zvětšovaly objem dat, které bylo třeba projít (slovo s chybou bylo korpusem hodnoceno jako samostatný tvar).

Výzkum poněkud komplikovalo také to, že korpus obsahuje i takové texty, k nimž se Havlíček pouze vyjádřil v poznámce pod čarou, citoval je atd., nebyl však jejich autorem. V případě pochybností o Havlíčkově autorství jsme daný text prošli celý a ověřili, zda se nejedná např. jen o delší citovaný úsek cizího projevu, který Havlíček dále komentuje apod.

Interpretaci dokladů znesnadňoval fakt, že se v korpusu novinových textů vyskytují články různých žurnalistických žánrů a mimo to také překlady beletristických děl. Po uvážení jsme do analýzy zahrnuli všechny texty. Užití expresiv v překladu uměleckého textu se liší od jejich užití v žurnalistických komunikátech, tyto odlišnosti jsme zahrnuli do analýzy a u výrazů pocházejících z beletristického díla jsme vždy na jejich původ upozornili v tabulce dokladů pod daným příkladem.

4.2 Korpusová analýza Havlíčkova lexika

4.2.1 Adjektivní deminutiva

Adjektivní deminutiva se v korpusech uplatňují poměrně hojně, jsou tvořena od různých základů sufixy *-inký*, *-oučký*, *-ičký*, *-ounký*, případně jejich variantami. Mohou sloužit jako základ pro odvozování deminutivních adverbí. V korpusových dokladech obvykle plní funkci intenzifikační a expresivní (jedná se obvykle o meliorativní pojmenování sloužící často k ozvláštňení vyjádření). Vzhledem k tomu, že celkový počet dokladů deminutivních adjektiv nebyl příliš vysoký, uvádíme v práci kompletní přehled lexémů s uvedenými sufixy.

-oučký

Sufix *-oučký* má v porovnání s ostatními příponami poměrně nízké zastoupení. Deminutiva jsou tvořena pravidelně, připojuje-li se sufix k základu končícímu na tvrdou souhlásku, dochází k jejímu měkčení, v případě slova *nizký* dochází při deminuci navíc ke krácení vokálu (*i > i*).

Čtyři z pěti dokladů nalezených v korpusu textů z novin pochází z překladu Gogolova románu *Mrtvé duše*. Dle kontextu (viz tabulka) je patrné, že adjektivum *miloučký* je užito jako meliorativní, což je dáno už lexikálním významem fundujícího

adjektiva, deminutivní sufix tento význam zdůrazňuje. Deminutiva *mizerňoučký*, *nizoučký* a *skromňoučký* pak nesou význam intenzifikace významu základového slova a zároveň – po vzoru substantivních deminutiv – nesou příznak malosti, malých rozměrů (a to i v přeneseném významu), jejich dominantní funkcí je však pravděpodobně ozvláštnění projevu. Estetický účinek může vyvolávat např. opakování slov se stejným základem (*začíná skromně, [...] dává si skromňoučkou otázku*) nebo zobrazení kontrastu postav (jedna je *větší*, druhá *nizoučká*).

Poslední doklad – adjektivum *zeleňoučký* – pochází z žurnalistického textu. V daném významu je silně expresivní, pejorativní. Expresivitu umocňuje fakt, že deminutivum bylo odvozeno od adherentně expresivního základového slova (*zelený* ve významu ‚nezkušený, zpravidla pro své mládí‘ [PSJČ]), k jehož základu byl připojen expresivní sufix.

V korespondenci je nápadné užití výrazu *slaboučký* – význam ‚velmi slabý‘ je ještě posílen adverbiem *tuze*.

Slovo	Noviny	Dopisy (KHB jako pisatel)	Doklady
	počet	počet	
Modifikace, Z (A)			
miloučký	1	0	- „ <i>Jaké milaučké</i> dítky“ – <i>prawil</i> Čičikow (Mrtvé duše)
mizerňoučký	1	0	- <i>Místečko dostal mizerňaučké, platu asi 30 neb 40 rublů na rok</i> (Mrtvé duše)
nizoučký	1	0	- <i>Petr Iwanowič je větší, a tento je nizaučký a suchý</i> (Mrtvé duše)
skromňoučký	1	0	- <i>začíná skromně, mírně, dává si skromňaučkau otázku: není-li to tím?</i> (Mrtvé duše)
skrovňoučký	0	1	- <i>Najmu si někde skrowňaučký pokojík a třeba měl bídu budu aspoň žít podlé své hlawy</i>
slaboučký	0	1	- <i>musel to být tuze slaboučký rojek</i>
zeleňoučký	1	0	- <i>jest to skutečně weliké neštěstí pro wlast, když takowé takowí lidé, jako p. Kleinert, chtějí wésti politiku a rozumem swým ještě příliš zeleným, zeleňaučkým zásobowat celé Čechy</i>

-inký

Co do počtu základů, od nichž jsou deminutiva utvořena, se opět nejedná o příliš rozšířený prostředek, poměrně frekventovaná jsou však užití jednotlivých deminutiv. Přípona *-inký* se může připojovat buď přímo ke kořeni původního adjektiva (*malý* > *malinký*), popřípadě dochází k resuffixaci (slovotvorná přípona *-k-* bývá nahrazena deminutivním sufixem). Setkáme se také s krácením kmenové samohlásky a měkčením koncové souhlásky kmene (*krátký* > *kratinký*). Výjimkou je výraz *úzouninký*, tvořený variantou sufixu *-ouninký*, u něhož se kvantita samohlásky nezměnila.

Sémantika výrazu *jedinký* je v podstatě táž jako adjektiva *jediný*, obsahuje v sobě však navíc zdůraznění této „jedinosti“ (srov. např. vysvětlení v PSJČ: *jediný* – ‚jen jeden‘; *jedinký* – ‚zcela jediný‘). Takto bylo výrazu užíváno i v korpusu, uplatňoval se tedy i jako prostředek sloužící k zesílení kontrastu (např. *Měl najatý celý letohrádek, ale bydlel jen v jedinkém pokoji.*). Někdy byl význam ‚jediný‘ zdůrazněn ještě více – např. dalším slovem (*sám, jen, jenom*). Slova bylo několikrát užito i v záporu (např. *pro ni jistě ani jedinkého kroku nebyli bysme učinili*). V některých případech by se dalo hovořit o zdvořilostním užití (*dám vám jedinký příklad*).

Adjektivum *malinký* nese obvykle intenzifikovaný význam základového slova, kromě vyjádření významu ‚nepatrnosti‘ je pak i nositelem emocionálního příznaku, mluví se užitím deminutiva nějakým způsobem vztahuje k označované skutečnosti. Vyjadřovaný postoj však může být jak pozitivní, tak negativní – záleží na kontextu užití. Slovo může být užito také v přeneseném významu (srov. *malý* – ‚bezvýznamný, nedůležitý, podřadný‘ [PSJČ], např. *několik malinkých časopisků*), potom se jedná vždy o vyjádření pejorativní.

Několik výrazů bylo utvořeno některou z variant sufixu, konkrétně formanty *-ininký* a *-ouninký*. V těchto případech by se dalo hovořit také o částečné reduplikaci, tak jak ji chápe J. Zima (srov. 1.4.1). U takto utvořených adjektiv dochází k výraznému zesílení jejich významů a zároveň k neobvyklosti, nápadnosti utvořeného pojmenování. Takto modifikací z adjektiv vznikly výrazy *malininký*, *hloupininký*, *mlad'ouninký* a *úzouninký*. Poslední dva zmíněné byly užity v překladu Mrtvých duší, tedy v uměleckém textu. Estetického účinku je v jednom případě mimo jiné dosahováno gradací a hromaděním deminutiv (*štráfečky úzounké, úzouninké*), v druhém vytvářením kontrastu (*Jedna byla stará, druhá mlad'ouninká*). Výraz *hloupininký* byl užit v korespondenci a patrně se jedná o neologismus (žádný slovník výraz nedokládá, na druhou stranu se deminutiva tvoří analogicky, takže je sporné Havlíčka označit za autora neologismu).

Slovo	Noviny	Dopisy (KHB jako pisatel)	Doklady
	počet	počet	
Modifikace, Z (A)			
hloupininký	0	1	-o twojich tetičkách, které bych já, kdybych je měl, každému zdarma dal, wzalli by je jenom kdo? Což pak ještě tak welice o mne starost mají, hloupininké tetičky?
jedinký	16	0	-Monarcha sám jedinký má se o všechny své poddané starati -předpotopní Mamut Wšeslowanský, jenž celé Tatry w ustech má na jedinký oběd
kratinký	3	0	-we formě kratinkých powidek -tak že pán sám odešel w kratinkém surtuku nebo w archaluce hledat nějakého přítele
malininký	2	0	-nýbrž wezmauce malininký drobet cukru mezi zuby prosrkují tak hořký čaj (Mrtvé duše) -uprostřed rynku malininké krámky, w nich wždycky widěti možná swazek beránek
malinký	16	5	-jejich soběčký, marný záměr utwořit ze sebe malinkých člowičků, patriarchy, tím snadněji se podařil - Malinký pokojik s malinkými okénky, neotewirajícimi se ani w zimě ani w letě (Mrtvé duše) -kdežto bychom we Spolku Německém jenom malinký přiwěsek byli
mlad'ouninký	1	0	-Jedna byla stará, druhá mlad'auninká , šestnáctiletá, bledowlasá. Hezaunký owálek její twáře (Mrtvé duše)
úzouninký	1	0	-štráfečky úzaunké, úzauninké , jak jenom si je může předstawit lidská fantasie (Mrtvé duše)

-ičký

Suffix se podobně jako konkurenční (co do funkce i významu) přípona *-inký* připojuje buď přímo ke kořeni základového slova (*chudý* > *chudičký*), nebo u kmenu zakončeného na *-k* dochází k resuffixaci – původní suffix je nahrazen deminutivním suffixem (*krátký* > *kratičký*). Derivaci také provázejí obvyklé hláskové alternace koncové souhlásky kmene (*starý* > *stařičký*) a krácení kmenového vokálu (*krátký* > *kratičký*).

Pět dokladů užití adjektiva *maličký* pochází z překladu pastýřského listu, jedná se o variace biblického výroku *Nechte maličkých a nebraňte jim jíti ke mně...*, deminutivum je zde substantivizované a slouží jako pojmenování synonymní se substantivem *děti*, nese kladný citový příznak. S tímto významem souvisí i užití v polemice týkající se politiky, v níž se uplatňuje metafora, kterou autor čtenáři rovnou odkrývá (*Jako Spasitel světa maličkých k sobě dal přivést, měli by i mocní tohoto světa národy k sobě připustiti.*) a v textu dále rozvíjí (4 doklady adjektiva). Adjektivum *maličký* je pak užíváno v přeneseném významu a silně ironicky. Ironický podtón nese užití deminutivum i

v dalších případech (např. *A nyní se samo Centrum spojilo s tou od něho nenáviděnou Levicí, a proč? z pouhé maličké marnosti*, nebo v případě výrazu *skrovničký: návrhu jen skrovničkému, aby [...] pan Tomek v takovéto svobodě nějakou službičku ulovil*).

Výrazy *chudičský* a *prostičský* jsou pak užity tak, že se jejich prostřednictvím prohlubuje kontrastnost vyjádření (*bohatau slowy a pojmy, chudičkou ale w prawém wędění a důkladném učení; prostičkou ale wěkowěkau prawdu* – zde je užito inherentního expresiva na obou pólech daného kontrastu: *wěkowěký* je výraz vytvořený reduplikací slovního základu, srov. 1.4.1.).

Většina užitých adjektivních deminutiv s touto příponou však má ke svému základovému slovu kvantitativní (pouhé zesílení míry vlastnosti) nebo kvantitativně kvalitativní (zesílení míry vlastnosti + pragmatická složka významu) sémantický vztah, přičemž ne vždy lze tyto dva případy odlišit.

Slovo	Noviny	Dopisy (KHB jako pisatel)	Doklady
	počet	počet	
Modifikace, Z (A)			
chudičský	1	0	<i>-Také já jsem přežil tuto dobu bohatau slowy a pojmy, chudičkou ale w prawém wędění a důkladném učení</i>
kratičský	5	0	<i>-w tom kratičkém čase -dějiny pak mají podawati kratičský přehled příběhu swěta</i>
maličský	18	3	<i>-proč pak jste tedy nechtěli k JCMsti připustiti maličkých (jak welmi zwořile a konstitučně jmenujete národ wedle Spasitele, ku kterému císaře rownáte) w osobě p. Jaroše -maličkou anekdotkou z nejnowějšího času dokážeme politickou statečnost pana redaktora -jaké tu byly křiky od Centrum na nepřirozenost tohoto spojení, jaké wýčitky Prawici. A nyní se samo Centrum spojilo s tau od něho nenáwiděnou Lewicí, a proč? z pauhé maličké marnosti, aby jeden z Centrum byl druhým presidentem! -a píchal tam widličkou do jakési sušené maličké rybičky (Mrtvé duše)</i>
prostičský	1	0	<i>-abychom upamatowali pobauřený za dnů těchto swět na prostičkou ale wěkowěkau prawdu</i>
skrovničský	7	0	<i>-tauto knihau znamenitě obohacen jest skrowničský počet spisů pro wyučowání školní -jest vlastně úwod k návrhu jen skrowničkému, aby wšecka správa církewního jmění laikům odewzdána byla, a pan Tomek w takowéto swobodě nějakou službičku ulovil, není-li prawda?</i>
staříčský	3	0	<i>-zprawodili ze swěta nejhanebnějším způsobem ministra wálky, muže staříčkého, wěrného a poctiwého</i>

-ounký

Sufix *-ounký* je v rámci adjektivních deminutiv doložených v korpusech nejfrekventovanější co do počtu základů, k nimž se připojuje. Připíná se ke kořeni základového slova (*milý > milounký*), případně může docházet k resufixaci (*hezký > hezounký*). Často také bývá krácena kmenová samohláska (*nízky > nizounký*), v případě derivace od adjektiva *úzký* však byly doloženy obě varianty: *úzký > uzounký, úzounký*), popřípadě dochází k její alternaci (*bílý > bělounký*). Obvyklé je také měkčení koncové souhlásky kmene (*čistý > čist'ounký*). Od slov utvořených sufixem *-ounký* mohou následnou derivací vznikat deminutivní adverbia (např. *hezounky, hezounko*).¹²⁴

Adjektiva tvořená touto příponou se ve valné většině vyskytovala v Mrtvých duších, případně v dalších překladech uměleckých textů. Obvykle vyjadřovala kladný postoj k označované skutečnosti, zřídka byla užitá i ironicky, např. adjektivum *milounký* mohlo být užitó jak jednoznačně meliorativně (*Taková je hodná, milounká, tak srdečná*), tak i ironicky (*jaký to milounký človíček! To je už možno říci nejdokonalejší šelma!*). Fakt, že byly výrazy s danou příponou nositeli kladného citového příznaku, byl podpořen také tím, že mnoho adjektiv, od nichž byly derivací utvořeny, označovalo ve svém základním významu nějakou obecně kladně hodnocenou vlastnost (např. *milý, hezký, čistý*). Zatímco některé výrazy kromě pozitivního postoje stále vyjadřovaly i vyšší míru vlastnosti (např. *lehounký* – ‚velmi lehký‘), u jiných převládala pragmatická složka významu (význam slova *teplounký* bychom určili spíše jako ‚příjemně teplý, teplý tak akorát‘ než ‚velmi teplý‘). Často také docházelo k hromadění deminutiv, a to jak substantivních, tak adjektivních (*mlad'ounká a hezounká žena, hezounká hlavička s drobounkými tahy, tenounký pramének*),¹²⁵ případně k hromadění hodnotících výrazů, které mohou být synonymní (*Velmi krásné město, hezounké město*).

---

¹²⁴ Obě varianty se vyskytovaly v překladu Mrtvých duší.

¹²⁵ Zatímco první dva příklady v závorce primárně vyjadřují citový postoj k označované skutečnosti, spojení *tenounký pramének* označuje i menší rozměr denotátu, jedná se tedy o vztah kvantitativní nebo kvantitativně kvalitativní.

Slovo	Noviny	Dopisy (KHB jako pisatel)	Doklady
	počet	počet	
Modifikace, Z (A)			
bělounký	3	0	- „ <i>Ne, nic čtvrták, nýbrž bělaunkau bumážku.</i> “ – „ <i>Bělaunkau, písarům?!“</i> křičí prosebník (Mrtvé duše)
čist'ounký	1	0	- <i>ted' je čist'aunká, já wám naliju skleničku!</i> (Mrtvé duše)
hebounký	0	1	- <i>některé jsau tak hebaunké a subtilné</i>
hezounký	5	0	- <i>Hezaunký owálek její twáře byl zaokrauhlen jako wajičko</i> (Mrtvé duše) - <i>Welmi krásné město, hezaunké město</i> (Mrtvé duše)
krat'ounký	3	0	- <i>po mírce bohatého hrachu, totižto krat'ounkými koženými důtkami</i> - <i>a jenom časem se namáhal sáhnauti krat'aunkau rukau za swá široká záda a wytáhnaut odtamtud tabakerku</i>
lehounký	6	0	- <i>obrátil se k Manilowu a jeho manželce s lehaunkým úsměwem</i> (Mrtvé duše) - <i>Bohatý šlechtic w lehaunkém swém woze jede si dobře</i> - <i>Mimo to dowědí se osady, jak lehaunké to jest, kaplana se sprostiti</i>
malounký	3	0	- <i>newiděla jsem žádný, kromě malaunkého kausička</i> (Mrtvé duše) - <i>mají tu malaunkau slabost, že když na sobě pozorují něco hezkého</i> (Mrtvé duše)
milounký	6	0	- <i>naproti vycházely dvě milaunké dcerky, obě blondinky a čerstwé jako růže</i> (Mrtvé duše) - <i>Takowá je hodná, milaunká, tak srdečná</i> (Mrtvé duše) - <i>ach, bratře, jaký to milaunký člowiček! To je už možno říci nejdokonalejší šelma!</i> (Mrtvé duše)
mład'ounký	2	0	- <i>lehl si wedle swé mład'aunké a hezaunké ženy</i> (uměl. překl.) - <i>držela za ruku mład'aunkau, šestnáctiletou blondinku s drobným obličejem, s očarowatelně zakrauhlenau bradičkau</i> (Mrtvé duše)
nizounký	3	1	- <i>nizaunké hliněné domečky</i> - <i>kočí Selifan, nizaunký chlapík w kožichu</i> (Mrtvé duše)
tenounký	2	1	- <i>wybafnul kauř welmi tenaunkým praménkem</i> (Mrtvé duše) - <i>w které byly tenaunké stromky špatně wzrostlé</i> (Mrtvé duše)
teplounký	1	0	- <i>Předstawte si kněžno wzduch teplý, teplaunký, až milo</i> (uměl. překl.)
tichounký	1	0	- <i>náš tichaunký, náš host, to je, ach...</i> (Mrtvé duše)
uzounký, úzounký	3	0	- <i>bilý kamenný špitál s uzaunkými okny táhnul se tak nesmírně dlawo</i> (Mrtvé duše) - <i>šťráfečky úzaunké, úzauninké</i> (Mrtvé duše)

4.2.2 Substantivní deminutiva

Substantivní deminutiva se v češtině tvoří téměř paradigmaticky od velkého množství různých podstatných jmen. Obvykle vznikají modifikací prostřednictvím specializovaných sufixů. Substantivní deminutiva se v obou korpusech vyskytují velmi často a plní několik funkcí. Hojně se vyskytují zdvojnásobě slova nesoucí kvantitativní, kvalitativní i kvantitativně kvalitativní deminutivní znak.¹²⁶ Deminutiva „kvantitativní“ jsou součástí nociónální slovní zásoby – deminutivizace nevnáší k významu základového slova pragmatický obsah, a proto se jimi nebudeme vůbec zabývat. Jak bylo řečeno v teoretické části práce (srov. 1.4.1.), deminutiva s pragmatickou významovou složkou mohou vyjadřovat kladný i záporný postoj k označované skutečnosti, přičemž též lexém může vyjadřovat v různých kontextech odlišné hodnocení.

V Havlíčkových textech se vyskytují různé typy deminutiv, od těch v systému jazyka pevně ukotvených až po výrazy neologické. V této práci se kvůli velkému objemu dat nemůžeme zabývat Havlíčkovými deminutivy jako celkem. Představíme zde pouze určitou skupinu deminutiv, která je pro Havlíčkovy žurnalistické texty charakteristická. Jedná se o deminutiva utvořená často z abstrakt, případně od takových výrazů, od nichž se běžně zdvojnásoběly netvoří, působí tedy v projevu nápadně a nečekaně. Budeme se zabývat zdvojnásobělinami utvořenými různými sufixy od základových slov různých jmenných rodů.

V Havlíčkových textech se deminutiva často uplatňují jako zdroj ironie, Havlíček jimi vyjadřuje negativní (často pohrdlivý, odsuzující) postoj k označovanému, případně je zapojuje do takto laděných textových úseků. Negativní zabarvení deminutiv může být dáno příznakem malosti, bezvýznamnosti, neumělosti – touto funkcí deminutiv se ve své studii zabývá Igor Němec¹²⁷ (srov. 1.4.1.). Typickým příkladem deminutiva s pejorativním příznakem malosti atd. je výraz *škrabálek*. U něho navíc vzniká jisté napětí mezi základovým substantivem – *škrabal* je expresivum pejorativně označující novináře nebo spisovatele [PSJČ] – a deminutivním sufixem,¹²⁸ o tomto jevu se zmiňuje také J. Zima.¹²⁹ Havlíček často užívá deminutiva také ke kritice jednání osob, institucí apod., přičemž

¹²⁶ DOKULIL, Miloš. *Tvoření slov v češtině I. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 46.

¹²⁷ NĚMEC, Igor. Neplnohodnotnost jako zdroj expresivity. In: I. N. *Práce z historické jazykovědy*. Praha: Academia, 2009, s. 35.

¹²⁸ Toto napětí, možná ještě silnější, vzniká i v případě výrazu *chytroušek* – ten vznikl od slovtvorně expresivního slova, taktéž pejorativního. Zde ale deminutivum neneso příznak nevýznamnosti, spíše jisté mazlivosti nebo umenšení pejorativního zabarvení základového slova – dle kontextu se jedná o situaci, kdy se dvě postavy Mrtvých duší škádlí kvůli podvádění při hře.

¹²⁹ ZIMA, Jaroslav. O expresivitě substantivních deminutiv v češtině. *Slovo a slovesnost* 19, 1958, č. 4, s. 259.

někdy dochází k jistému střetávání více perspektiv – kritizovaný subjekt má k denotátu kladný postoj, zároveň ale promlouvá autor, který hodnotí sdělované skutečnosti negativně. Jako příklad takové situace lze uvést např. kontext, v němž je užito výrazu *ouřádek (kteří vždy jen s tou stranou drží, která vyhrává, kteří se tedy i vloni beze všeho přesvědčení a bez mravního pudu k liberální straně přidali, domýšlejíce se, že musí zvítězit a že pak při tom i oni uloví leccjaký výnosný ouřádek)* nebo *korbeliček (vlastencem může být v Čechách každý tvor, rozumný nebo nerozumný, jen když písňě české zpívá, z korbeličku si nalívá, při tom nezná větší slast, nežli milovati vlast!!)*. V prvním případě je hodnocení zprostředkovávajícího subjektu patrné nejen z tvrzení, že se kritizovaní přidali ke straně *bez přesvědčení a mravního pudu*, ale také např. z volby lexika, konkrétně třeba z užití výrazu *ulovit* v expresivním významu ‚získat‘. V druhém případě je zesměšňující vyjádření aktualizováno rýmy – také proto, aby dostal rytmu, nejspíše autor volil čtyřslabičný výraz *korbeliček*.

Příznak nepatrnosti, případně menší důležitosti nesou v korpusu žurnalistiky také např. výrazy *literaturka*, *církvíčka*, v některých kontextech též *časopisek*, prvek nedostatečnosti pak vyjadřují deminutiva *živobytičko*, v některých kontextech *ouřádek*, *zásobka* apod. Jak už bylo zmíněno (srov. 1.4.1.) a z příkladů je znova patrné, jedno deminutivum může v různých kontextech nabývat odlišný význam. U výrazu *ouřádek* tedy deminutivní sufix přináší v jednom případě příznak nedostatečnosti (slovo pojmenovává funkci, která je nedostatečně placena atd.), v druhém pak vyjadřuje kladný postoj jednoho z komunikačních subjektů k označované skutečnosti.

Je třeba podotknout, že zdrojem ironie nebo nápadnosti obecně je také vztah expresiva k bezprostřednímu okolí, v případě substantivních deminutiv v Havlíčkově žurnalistice zejména vztah k adjektivům, která je rozvíjí. Ta mohou zdůrazňovat deminutivní význam výrazu a zároveň posilovat nápadnost vyjádření (protože se jedná v podstatě o redundantní užití jazykového prostředku) v případě, když je deminutivum rozvíjeno adjektivem *malý* nebo dokonce *malinký* (*malé literaturky*, *malé církvíčky*, *malé*, případně *malinké časopisky* atd.). Příznak malosti je posilován také adjektivy jako *mizerný*, *ubohý*, *nízký*, *rozmazlený*. Význam adjektiv ale také může být v rozporu s významem deminutivnosti, příkladem toho jsou např. ironická spojení *slavná redakcička* a *řádná službička*, v nichž adjektivum nese naopak příznak ‚velikosti‘, třebaže v přeneseném významu. Vztah mezi substantivem a přídavným jménem, jež ho rozvíjí, může být i zdrojem slovní hříčky, jako je tomu v případě spojení *režný časopisek*. Spojení je vlastně výslednicí předchozí hry s významy adjektiva *režný* (*ve Lvově vychází časopisek německý*,

nazvaný „Leseblätter“, tištěný **na papíře podobném režné košili, pod redakcí rovněž tak režnou p. Max. Reinaua. Tento režný časopisek přináší nám...**). Jak již bylo zmíněno, slovní hříčky slouží k ozvláštění projevu a jejich podstatnou funkcí je vyvolat v adresátovi žádoucí postoj ke sdělovanému obsahu, slovní hříčky K. Havlíčka navíc bývají obvykle promyšlené a velmi komplexní (srov. 3.1).

V okolí expresivních deminutiv se tedy vyskytují i další nápadné prostředky. Co se týče lexika, hromadit se mohou expresivní deminutiva (*znaje sám jen několik pravidélek pokládá tuto svou zásobku za úplný codex; malinké časopisky* atd.) nebo výrazy inherentně (*túlpas, organství*¹³⁰) či adherentně (užití výrazů *režný [časopisek], ulovit [ouřádek, službičku], vycepovat [někoho]*) expresivní. Jak bylo uvedeno v teoretické části (srov. 2.2.2), tyto prostředky jsou velmi účinným nástrojem persvaze – označují sice určitou skutečnost, na rozdíl od nociónální slovní zásoby však jejich významy obsahují i pragmatickou složku, kromě pojmového významu vnáší i další konotace, takže sdělení obsahuje jistou míru subjektivity, hodnocení, a čtenářovo mínění může být ovlivněno tímto „předkládaným“ postojem.

Mezi deminutivy, která zde uvádíme, jsou maskulina, feminina i neutra, převažují výrazy neživotné. Většina slov je utvořena od apelativ, ale najdeme také dvě posměšná pojmenování vzniknuvší z proprií (*Pražáček* odvozený z pejorativního výrazu *Pražák* a *Čecháček* utvořený složeným sufixem *-áček*).

Téměř všechna deminutiva vznikla modifikací ze substantiv. Výraz *zdrávasek* sice vznikl z formálního tvaru slovesa (*zdrávas > zdrávasek*), jedná se však o lexikalizovaný název modlitby, jenž ve větách funguje jako substantivum, běžně je skloňován a v neposlední řadě je možné z něj utvořit deminutivum, proto budeme základové slovo *zdrávas* hodnotit jako substantivum.

Problematické je zařazení výrazů *pisálek* a *nedozrálek* mezi deminutiva, protože se jedná o pojmenování, která byla pravděpodobně utvořena z činných přičestí sloves. Výraz *pisálek* tak hodnotí Slovník afixů,¹³¹ Jungmann¹³² ho naopak označuje za deminutivum utvořené od řídce užívaného substantiva *písal*. Fundace slova je tedy sporná. Vzhledem k tomu, že však byly oba výrazy utvořeny sufixem *-ek*, kterým se tvoří i deminutiva, a

---

¹³⁰ Neologismus, který uvádí A. Stich ve svém přehledu a vysvětluje ho jako ‚výhradní právo mít tiskový orgán‘. (Stich, A. Neologismy a slovní hříčky v Havlíčkově publicistickém slohu, 1996, s. 17–18).

¹³¹ BÍLKOVÁ, Jana. Heslář: -ek. *Slovník afixů užívaných v češtině* [online]. ŠIMANDL, Josef, ed. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 18. 12. 2018 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <http://www.slovníkafixu.cz/heslar/-ek>

¹³² JUNGSMANN, Josef. Slovník česko-německý Josefa Jungmanna. Díl III., P–R. Praha: České Muzeum, 1837, s. 87. Dostupné také z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/slovníky/digitalni-kopie-detail/JgSlov03/>

k tomu, že v jejich významu je taktéž příznak malosti a neplnohodnotnosti, rozhodli jsme se je za deminutiva považovat.

Většina zde uvedených deminutiv byla doložena v PSJČ i u jiných autorů, neologismem (srov. 1.2 a 2.2.2) by mohl být výraz *redakčička* (žádný ze slovníků ho neuvádí), potenciálně pak *nedozrálek* (v PSJČ je kromě Havlíčkova textu ještě jeden doklad, který je však datován jako pozdější), A. Stich uvádí ještě neologismus *pravopisek*.¹³³

Slovo	Noviny	Doklady
	počet	
Modifikace, Z (S)		
církvíčka	1	<i>-od katolické i od protestanské církve počaly se mnozí odtrhowati zakládajice malé církvičky pod rozličnými jmeny</i>
časopisek	12	<i>-kdyby takové věci stály někde v některém pikantním reakcionářském časopisku -z jakých ohledů ministerstwo tutu věc do zákonu přijalo, leda snad že tím chtělo zameziti rozšíření malých dráždicích časopisků. -kdežto malá knížka bez ohledu na obsah epochu tworila, kdežto několik malinkých časopisků pod přísnou censurau postawených bylo největší bohatství, téměř duše národu českého, jejichžto redaktorowé mezi přáteli s rozjařenau twáří se chlubili, že jim dnes pan censor propustil dwa řádky -we Lwowě vychází časopisek německý, nazwaný „Leseblätter“, tištěný na papíře podobném režně košili, pod redakci rowněž tak režnau p. Max. Reinaua. Tento režný časopisek přináší nám</i>
Čecháček	1	<i>privilegium na hlavní slowanské organstwi w Morawě také mně ubohému Čecháčkowi částicku laskawě přepustiti ráčiti chtělo</i>
důkazek	1	<i>-a kdyby vysoké ministerstwo ráčilo laskawě nahlédnout do swého vlastního, bohužel! nyní trochu pozapomenutého liberálního programu, najde tam bohdá! mnohý důkazek, že se my nemýlíme a že nynější sněm jest též legislativní!</i>
chytroušek	2	<i>Ty jsi panečku jak widím chytraušek!“ „Ne panečku! to snad jsi ty chytraušek, ale nepodařilo se.“ (Mrtvé duše)</i>
kaňčička	1	<i>-dámy žádají, aby hrdina byl auplná dokonalost, a kdyby byla nějaká dušewní neb tělesní kaňčička, hned je zle (Mrtvé duše)</i>
korbělíček	1	<i>-wlastencem může být w Čechách každý twor, rozumný nebo nerozumný, jen když písne české zpívá, z korbělíčku si nalívá, při tom nezná větší slast, nežli milowati vlast!!</i>
literaturka	1	<i>-boji s velikými silnými národnostmi utonou, pakli ještě déle pěstowati budou množství malých literaturek, každou s jiným, podiwným a nemotorným <i>prawopisem</i></i>
nápisek	1	<i>-včera jsme dostali tyto nowiny nazpět s lakonickým nápiskem pod adressau: Gestorben, retour. (Umřel, nazpět.)</i>
ouřádek	3	<i>-beze všeho přesvědčení a bez mravního pudu k liberální straně přidali, domýšlejice se, že musí zwítězit a že pak při tom i oni ulowí lecjaký wýnosný auřádek nebo něco tomu podobného</i>

¹³³ STICH, Alexandr. Neologismy a slovní hříčky v Havlíčkově publicistickém slohu. In: A. S. *Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi (lingvoliterární studie)*. Praha: Torst, 1996, s. 18.

		-Musel se přestěhovat do jiného města, a tam zase znovu na sebe obrátit pozornost. Nešlo to ale jaksi. Dva, tři auřádky musel proměnit w krátkém času. Auřádky byly mizerné, nízké (Mrtvé duše)
pravidélko	1	-Takový kritik znaje sám jen několik pravidélek pokládá tuto swau zásobku za úplný codex
pravopisek	1	-Nešťastné Britansko! kdyby se w tobě byli narodili, nemělo bys snad owšem nyní takowau moc na moři a na zemi, nebylo bys prwním národem na tomto světě: ale za to bys mělo prawopisek jako lusk
Pražáček	1	-swými dopisy w krátkém čase tak wycepawat, že budem w stawu ty rozmazlené Pražáčky také jak se říká trošku papírkowat
redakcička	1	-že celý tento newčasný strach o naše tragické obecnstwo powstal jen z newědomosti slawné redakcičky
službička	2	-rád by si získal přízeň vlády, by, až přijde čas, na něj s nákau řádnau službičkau nezapomněla -a pan Tomek w takowěto swobodě nějakau službičku ulowil, není-li prawda?
swobodička	1	-Arnolda musíme chrániti proti tolikerému hanebnému nařknutí a proti zprostým pomluwám mnohých karabáčníků a takowých řulpasů, kteří by tu ubohau swobodičku swobodu rádi do šuplátek zastrkali a do truhel zamknuli
škrabálek	1	-že swé dopisy w kawárnách neb we sklepe při piwě fabrikují, že všechno tupí co jest morawské, že jsau škrabáلكové
wášnička	1	-A často nejen weliká wášeň, nýbrž mizerná wášnička k něčemu nepatrnému rozprostřela se w někom rozeném k nejlepšímu podnětům, a přiwedla ho tam, že zapomenul na weliké a swaté powinnosti
záležitostka	2	-Sobakěwič lehce naklonil hlavu, hotově se slyšeti, jaká jest to záležitostka (Mrtvé duše) -Čičikow obrátil se k němu s těmito slowy: „Rád bych s wámi promluwil o nějaké záležitostce .“ (Mrtvé duše)
zásobka	2	-že se jednotliví boháčowé wždy více a nesmírně obohacují, a většina při tom tím více chudne; weliké hromady pohlcující malé okolo sebe zwětšují se, a malé zásobky mizí -Takový kritik znaje sám jen několik pravidélek pokládá tuto swau zásobku za úplný codex
zdrávasek	1	-růžencowé společnosti, we kterých se lidé na wraubec modlí, aby jim Pánbůh žádný zdrávasek upřítí nemohl; zkrátka, žádná není bez užitku
živobyťičko	1	-že si wšelijakým, někdy dosti nečistým způsobem k nějakému živobyťičku dopomoci hledí! Hlad je těžká wěc!
Mutace, Z (V)		
pisálek	1	-Jistý pisálek , jehož plané a prázdne zpráwy, respective tlachy
nedožrálek	1	-proto wšak z takowýchto dětí nebudau maudří lidé, ale nedožráلكové . Tato zkáza až na selský staw se wztáhne

-ina¹³⁴

Sufixem *-ina* jsou v materiálu korpusů obsahujících Havlíčkovy texty utvořena feminina¹³⁵ skloňovaná dle vzoru „žena“. Přípona sama o sobě expresivní příznak nenesí, naopak je součástí mnoha typů neutrálních pojmenování.¹³⁶

V oblasti expresivního lexika je v dokladech z korpusů výrazná skupina slov pojmenovávajících nejčastěji výsledky nějaké lidské činnosti, popřípadě kognitivních procesů. Jde obvykle o pojmenování s pejorativním expresivním příznakem, které označovanou skutečnost nějakým způsobem deklasuje (např. *plácanina* o literárním díle, *slátanina* o verzi ústavy apod.). Vždy se jedná o označení nositelů dějových příznaků utvořených mutací z trpných přičestí sloves, případně adjektiv. U výrazu *hatlanina* může být z dnešního pohledu fundace nejasná, ve slovníku staré češtiny¹³⁷ však nalezneme heslo *hatlati* s významem ‚na hromadu skládati‘, které původ expresiva objasňuje. Základovými slovy mohou být jak výrazy neutrální (např. *vymyšlen/ý*, *zmaten/ý*), tak expresivní (např. sloveso *plácat* je polysémní, mimo jiné může nabýt i expresivních významů ‚naprázdno mluvit, žvanit‘ [PSJČ] nebo ‚ledabyly něco dělat‘ [PSJČ] – substantivum *plácanina* má pak dle PSJČ význam ‚něco špatně, ledabyly sestaveného, udělaného, smíchaného‘ nebo ‚bezcné dílo literární n. malířské‘ – významy základového slova a odvozeného substantiva spolu tedy úzce souvisí). Výrazy jsou nápadné i na rovině hláskoslovné tím, že většina z nich obsahuje v kořeni (v případě slova *slátanina* se jedná o kořen a prefix) kombinaci hlásky *l* a další souhlásky.

Na podobném principu byly utvořeny výrazy *míchanina* a *smíšenina* s obecným významem ‚to, co vzniklo smícháním z různorodých prvků‘, které s ohledem na kontext (včetně textového okolí apod.) a posouzení slovníků (PSJČ hodnotí oba výrazy jako neexpresivní, novější SSJČ obsahuje pouze heslo *smíšenina* a rovněž ho nehodnotí příznakově) nebudeme považovat za expresiva.

¹³⁴ Sufixem se podrobně zabýval Vladimír Šmilauer. (Substantiva tvořená příponou *-ina*. *Naše řeč* 22, 1938, č. 8, s. 225-236.)

¹³⁵ J. Zima (*Expresivní slova v současné češtině*, 1961, s. 22–23) upozorňuje na bohatou významovou rozrůzněnost sufixu *-ina*. Jak bylo řečeno v teoretické části této práce, v rámci expresivních výrazů si u něj všímá zejména záměny kategorie životnosti v neživotnost a záměny rodu (např. maskulina pojmenovávající expresivně osoby jako *krutina* – krutý muž, *umazanina* – umazaný člověk, *nadutina* – nadutý člověk atd.). Výrazy tohoto typu s danou příponou se však v korpusech nevyskytují.

¹³⁶ VONDRÁČEK, Miloslav. Heslář: *-ina*. *Slovník afixů užívaných v češtině* [online]. ŠIMANDL, Josef, ed. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 18. 12. 2018 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <http://www.slovníkafixu.cz/heslar/-ina>

¹³⁷ *Elektronický slovník staré češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka 2006– [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

Stejným způsobem je utvořeno i substantivum *zříceniny* (v kontextu: *absolutismus na zříceninách českého charakteru a české vzdělanosti, s pomocí živlu německého u nás se usadil*), které ale nelze hodnotit jako inherentně expresivní – jednalo by se buď o adherentní expresivum (vyjádření je významově nápadné, *zříceniny* kromě významu ‚zbytky něčeho, co se rozpadlo‘ [PSJČ] nesou i mnohé konotace jako např. ‚bývalá velkolepost rozpadlého‘, ‚dlouhá doba od zřícení‘ apod.), případně o obrazné pojmenování, aktualizující vyjádření.

V korpusu Havlíčkovy korespondence se dále vyskytují výrazy *žvatlanina* (o básni), *motanina* (o filozofické řeči), *matlanina* (o článku v novinách), *spletenina* (ve významu omylu) a *žvanina* (‚žvást‘ [PSJČ]), tento výraz vznikl nejspíše z trpného přičestí slovesa *žvát s významem ‚žvanit‘), které však v tabulce nejsou uvedeny, protože pisatelem dopisů, v nichž se vyskytují, není Karel Havlíček. Nicméně svědčí o tom (byť se jedná o velmi malý vzorek dat), že v případě sufixu *-ina* v užívání, jaké zde bylo popsáno, se nejedná o prostředek, který by byl charakteristický pouze pro K. Havlíčka.

Pomocí sufixu *-ina* bývají mutací také utvářeny názvy jazyků, pojmenování způsobu vyjadřování typického pro určitou skupinu lidí a označení typického chování, přičemž mezi zmíněnými kategoriemi není pevná hranice.¹³⁸ A. Stich v rámci těchto skupin uvádí např. neologismy *evropejšťina* ‚způsoby typické pro Evropany‘, dále s rozšířenou variantou sufixu (*-ovina*) *thunovina* ‚chování hraběte Thuna‘.¹³⁹ Stejnou motivaci jako *evropejšťina* má v korpusu nalezený výraz *hlavnoměšťina* ‚způsoby obvyklé v hlavním městě‘ [PSJČ].¹⁴⁰ Pojmenování vzniklo kompozicí a sufixací ze spojení *hlavní město*. Slovo se vyskytuje v překladu Gogolova románu *Mrtvé duše* (vycházel na pokračování v Národních novinách). To, že se některý výraz nachází v beletristickém díle nebo jeho překladu, byť vycházejícím v novinách, je podstatná informace, na kterou je třeba brát ohled – expresiva a další nápadné prostředky užitá v uměleckém textu mohou mít odlišnou podobu a funkci než podobné prostředky užitá v žurnalistických komunikátech. Z ukázky v tabulce je např. patrné, že výraz *hlavnoměšťina* je součástí promluvy jedné z postav – promluvy na jednu stranu stylizované jako mluvený text (částice *nu*, opakování slov, eliptičnost, přerušování apod.), ale na druhou stranu umělecky

---

¹³⁸ VONDRÁČEK, Miloslav. Heslář: *-ina*. *Slovník afixů užívaných v češtině* [online]. ŠIMANDL, Josef, ed. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 18. 12. 2018 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z:

<http://www.slovníkafixu.cz/heslar/-ina>

¹³⁹ STICH, Alexandr. Neologismy a slovní hříčky v Havlíčkově publicistickém slohu. In: A. S. *Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi (lingvoliterární studie)*. Praha: Torst, 1996, s. 18.

¹⁴⁰ V PSJČ existuje jediný doklad slova, který pochází právě z Havlíčka, lze se tedy domnívat, že se jedná o autorský neologismus.

modifikované. Přednostní funkcí textu není čtenáře informovat, nebo ho přesvědčit o správnosti nějakého postoje – dominantní funkcí je funkce estetická, již pomáhají naplnit i jazykové aktualizační prostředky. Vzhledem k tomu je u dokladů pocházejících z uměleckého textu jejich původ v tabulce naznačen.

Pojmenováními jazyka, konkrétně proudu slovenštiny propagovaného Ludovítem Štúrem, jsou pak výrazy *štúrovina* (opět utvoření slovtvorným sufixem *-ovina*) a *štúrčina*, které K. Havlíček používá obvykle při ironickém komentování tehdejší situace (rozepře při snaze kodifikovat spisovnou slovenštinu) a jejichž základovým slovem je *proprium*. PSJČ uvádí dva doklady výrazu *štúrovina*, oba pocházejí z Havlíčkových textů, heslo *štúrčina* neuvádí ani PSJČ. Lze se tedy domnívat, že se jedná o Havlíčkovy neologismy.

Se spory o slovenštinu souvisí i další názvy jazyka na *-ina* objevující se v korpusu. Jsou jimi obvykle expresiva vyjadřující záporný hodnotící postoj, formální, případně významové neologismy, často je užito i ironie. Patří mezi ně např. výrazy *ledačina*, *smetiština*, *sprostáčina*, *fantastičtina*, *bravčárčina* a další. V tabulce tato skupina slov není uvedena, protože se objevovala v textech, jejichž autorem byl Jan Kollár (vyšly ve sborníku¹⁴¹ odmítajícím Štúrovu slovenštinu), a Karel Havlíček je pouze přetiskl.

Dalším expresivem je neologické pojmenování *huňatina*, kterého si povšiml již A. Stich¹⁴² a které podle PSJČ – na základě jediného dokladu právě z Havlíčkova textu – může přeneseně znamenat ‚hrubost‘. *Huňatý* ve významu ‚hrubý‘ lze ovšem najít v dalším přetištěném textu z Hlasů o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky, kromě zmíněného dokladu u hesla *huňatina* v PSJČ však žádný ze slovníků významy jako ‚hrubý, hrubost‘ neregistruje.

Variantou *-ovina* je utvořen výraz *poštovina*, který byl užit jako označení pošťáckého řemesla. Ve slovnících lze najít jediný doklad užití tohoto slova, a to v PSJČ (jedná se o nám známý případ použití), lze tedy o výrazu uvažovat jako o neologismu.

Za expresivní by bylo možné považovat výraz *kočičina* ve významu ‚směšná scéna, jednání působící směšným dojmem‘ [PSJČ], jedná se však spíše o expresivum adherentní, vzniklé na základě přenesení významu.

Neobvyklým slovem je také substantivum *špřihavina/špřihaviny*, jež Havlíček označuje uvozovkami a v závorce vysvětluje jako ‚hanobení‘. Nejspíše se jedná o slovo převzaté z němčiny, počestělé pomocí českého sufixu. Žádný ze slovníků daný výraz

¹⁴¹ KOL. *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky*. Praha, 1846. Dostupné také z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/Hlas1846>

¹⁴² STICH, Alexandr. Neologismy a slovní hříčky v Havlíčkově publicistickém slohu. In: A. S. *Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi (lingvoliterární studie)*. Praha: Torst, 1996, s. 18.

neuvádí, v Kottově slovníku však najdeme heslo *šprihanina* ‚zlostné, lživé řeči, pomluva‘ a jeden doklad téhož slova uvádí také PSJČ.

Výraz *ženština* je v současnosti považován za jednoznačně expresivní, označuje ženu se zápornými vlastnostmi, vyjadřuje záporné hodnocení [SSČ, SSJČ]. Význam a zejména jeho pragmatická stránka se nicméně časem změnily – v pol. 19. st. se jednalo o výraz běžný, v korpusech se s ním můžeme setkat dokonce v přeepsaných textech zákonů. Slovo tedy bývá užito i jako naprosto neutrální, stejně tak je uváděno i v Jungmannově a Kottově slovníku. PSJČ sleduje jeho přechod k expresivitě a uvádí význam neutrální i pejorativní. Obecně se v korpusu častěji vyskytovaly varianty *žena* (76 výskytů, i když velmi často ve významu manželka) a *ženská* (50 výskytů) než *ženština* (6 výskytů).

Z tabulky je zřejmé, že jednotlivá expresiva se sufixem *-ina* nebývají užívána s velkou frekvencí, zato často existuje více variant označujících tutéž skutečnost (srov. 1.4.1.). Ty se mohou lišit jen nepatrně, např. kvantitou samohlásky v případě *smyšlenina* – *smýšlenina*; mohou mít stejný základ, ale liší se afixy, např. *štúrovina* – *štúrčina* nebo *smyšlenina* – *vymyšlenina*; nebo se jejich forma může lišit výrazněji, např. zde *plácanina* – *motanina*. Vyskytuje se zde hned několik příležitostných neologismů, mezi nimi i složenina nebo výrazy odvozené od proprií (např. *thunovina*, *štúrčina*).

Expresiva působí jako silně ozvláštňující prvek a často vyjadřují hodnocení (zde téměř vždy negativní) označované skutečnosti. To je zřejmé obzvlášť v případech, kdy slova pocházejí z žurnalistických textů. Negativní hodnocení je totiž vyjadřováno také dalšími prostředky vyskytujícími se v blízkosti doložených expresiv. V rovině lexika se může jednat o další expresiva (inherentní, např. *plácal*, *študýrovat*; i adherentní, např. *čpět [thunovinou]*), ale také o neutrální výrazy označující negativně přijímanou skutečnost (*lež*, *nemotorný*), hodnotící výrazy apod. Důležitými prostředky jsou také vyjádření intenzity (*přeodporný*) a modality (*nespokojí se ovšem*), uplatňování ironie (*Boj se Boha a seminaristů Bystřických, a piš jako oni štúrovinou!*) a metaforiky (*oni sami rozum lidský jako v pachtu mají, zmrzačujícíce jej...*). Emocionalita je vyjadřována také zvolacemi větami a řečnickými otázkami. Takto vystavěný text neslouží k objektivnímu sdělení, naopak na čtenáře působí persvazivně, svou jazykovou výstavbou dává najevo, jaký postoj je „správný“ atd. (A. Stich tyto jazykové projevy označuje jako „nástroje vytváření

mínění“).¹⁴³ Tím, že text čtenáře zaujme, ho zároveň i aktivizuje, např. způsobí, že si čtenář, který se o dané téma původně nezajímal, nějaké mínění vytvoří apod.

	Slovo	Noviny	Dopisy (KHB jako pisatel)	doklady
		počet	počet	
Mutace				
Z (V)	hatlanina	2	0	- <i>mlíko, uzeninu, hrách, všeho napleskal, zkrátka prawau hatlaninu, jen když to bylo teplé</i> (Mrtvé duše) - <i>Chtěl jsem z počátku tiskem na to odpovědít, později jsem ale uznal, že ta hatlanina není toho hodna.</i>
Z (A + S)	hlavnoměština	1	0	- <i>Nu... můžete si pomyslit: představený! w obličeju takřka... nu přiměřeně k důstojnosti, rozumíte-li... k činu... takový pohled, rozumíte-li. We všem hlavnoměština: jde k jednomu, k druhému: co wy, co wy, co se líbí, co máte k přednešení?</i> (Mrtvé duše)
Z (A)	huňatina	1	0	- <i>Němci mají mnohem hrubější, mnohem sprostší frašky než jsau tito „Milownici“: ale Němci mají mnoho diwadla, mají diwadla pro rozličného druhu obecnstwa, naše diwadlo jest ale jen jedno, má tedy i na něm huňatina přewládat?!</i>
Z (V)	machlanina	1	0	- <i>Pakugte se mi i s tau waši sprostau češtinau, kdo pak má tej waši machlanině rozumět, a kor dyž je to eště tau nemotornau latinau; člowěk aby každý slowo hodinu slabikowal, a pak eště hodinu studiorwal</i>
Z (A/V)	matlanina	1	0	- <i>To je zrowna jako: Husaři jedau, matlanina, biliberda, boty jsau sešmatlané! to zrowna aby čert do toho!</i> (Mrtvé duše)
Z (A/V)	motanina	2	0	- <i>Takový badatel nespokojí se ovšem motaninami, pauhými slowy bez pewného smyslu, a (dáli Bůh) i nesmysly</i> - <i>a oni sami rozum lidský jako w pachtu mají, zmrzačující jej a wzdržující jej motaninami swými od přirozené cesty pokroku</i>
Z (V)	muchlanina	0	1	- <i>V těch Novinách jsou letos zvláštní muchlaniny</i>
Z (A/V)	plácanina	2	0	- <i>Onen spisowatel chtěl napsat nějakou plácaninu, jenom že tu scházal Košebue'ůw wtip! Zkrátka onen spisowatel nedowede napsat plácaninu!“ Z toho widíme že p. T. zaslepen zůriwostí swou sám sebe k starým hadrům přirownáwá, Košebue'a plácalem (Wischi-Waschi) nazýwá, a protiwnika swého newědomky sám chwálí</i>

¹⁴³ STICH, Alexandr. Problematika publicistického funkčního stylu a jeho konfrontačního studia v rámci slovanských jazyků. In: HAVLOVA, Františka a STICH Alexandr. *Stylistické studie I*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV, 1974, s. 35.

Z (S)	poštovina	1	0	-Což tobě je hej, šprechn si dejč, Iwan Andrejč: ty máš jen tu poštowinu : přijímat a wyprawit expedici, leda že někoho napálíš (Mrtvé duše)
Z (A/ V)	slátanina	2	0	-nechcemeť ani rozebírati, jak tato slátanina z rozličných nowin a knih o konstituci sebrána jest -My ale cizým peřim zdobiti se nechcem, ale ani jména swá propůjčiti cizé slátanině
Z (A/ V)	smyšlenina, smýšlenina	6	0	-Dr. Rieger prohlašuje listinu tuto za hanebnau smyšleninu i odwoláwá se na celau swau činnost politickau. -diwiti se wšak musíme té naivnosti Prager Zeitungu, kterak tuto překraucenau zpráwu za smyšleninu prohlašují. -Prager Zeitung si nejdříwe tuto smyšleninu samy smyslíly, dokládajíce, že od nás pochází, a pak ji opět za smyšleninu prohlašují. To by zajisté hned každý dowedl?! -W oněch dáwno nepraktických smyšleninách Josefínského bürokatastru spočiwá -jsau tyto nowiny pro swé lži, které ustawičně roztrušuj, již beztoho we špatné powěsti a málo odbíratelů nalézají, tak žeby se mohlo o jejich smýšleninách pomlčeti
	šprihawiny	1	0	-Na to přijdau ty „ šprihawiny “ (hanobení) na naše nářečí do pěkného swětla!
Z (S)	štúrcina	1	0	-Wrch Křiwaň. Proč chlum nakřiwuješ wždy si wíce ku pádu Křiwáni? „ Štúrcinu páchnaucí swým pochowat chci rumem.“
Z (S)	štúrovina	3	0	-Styd' se, neustupný Kolláre! wezmi si příklad z gymnasiastů Kocúrkowských a Trnawských, a upust' od spisowného jazyka! Boj se Boha a seminaristů Bystřických, a piš jako oni Štúrowinau ! -jenž zastáwati chce řeč biblickau proti Štúrowině . -ústaw založený ke wzniku nowě wynalezeného jazyka spisowního na slowensku, který jinak nazwati neumíme, než Štúrovina .
Z (S)	thunovina	1	0	-celý dopis čpí od zdaleka Thunowinau
Z (A/ V)	vymyšlenina	1	0	-Ne, to je všechno k ničemu, to jsau samé wymyšleniny , to všechno.... (Mrtvé duše)
Z (A/ V)	zmatenina	1	0	-wzbuzowaly we mně po každém kročěji welikau oškliwost přeodporné jazykové zmateniny , které měly býti brzy francauské

-ácký

Podle Slovníku afixů¹⁴⁴ jsou sufixem *-ácký*¹⁴⁵ obvykle tvořena adjektiva odvozená z názvů osob zakončených na *-ák*, korpusy Havlíčkových textů obsahují mimo to doklady výrazů vzniknuvších modifikací z adjektiv – jejich význam nese expresivní složku a zároveň je oproti významu základového slova intenzivnější. Výrazy *velikanácký* a *dlouhanácký* byly derivovány pomocí varianty sufixu *-anácký*. Je možné, že se jedná o Havlíčkovy neologismy (výraz *velikanácký* žádný ze slovníků nedokládá, adjektivum *dlouhanácký* je sice v PSJČ doloženo pěti kartičkami, jedná se však – kromě dokladu z Havlíčkova textu – o užití datovaná do konce 19. století a později). Adjektivum *mizerácký* by pak v kontextu spojení *mizeráčtí darmotlachové* mohlo být potenciálně odvozeno od expresivního substantiva *mizerák*. Expresivita adjektiva *mizerácký* je v jednom případě posílena spojením s dalším expresivem (kompozitum *darmotlach*), v druhém pak opakováním slova v rámci výčtu, co všechno je *mizerácké* (*Original je mizerácký, překlad mizerácký, vydání mizerácké, papír mizerácký*). Nejasná je fundace také u výrazu *furijácký* – může se jednat o derivaci od *furiják* (doklad ve slovníku Fr. Št. Kotta; varianta *furíák* je v PSJČ), případně o obměnu adjektiva *furiantský*. Výrazy *mizerácký* a *furijácký* zmiňuje A. Stich ve svém výčtu neologismů.¹⁴⁶

Ostatní doklady jsou pak slova obvykle odvozená od pojmenování osob se sufixem *-ák* (*chytrák* > *chytrácký*, *měšťák* > *měšťácký* atd.), přičemž už tato základová substantiva nesou pejorativní zabarvení (např. *šosák*, *maloměšťák*). Neutrální synonyma výrazů *měšťák* a *měšťácký* jsou *měšťan* a *měšťanský*, jež se v Havlíčkových textech hojně vyskytují. Jak již bylo poznamenáno (kapka vymezení expresivity), existence neutrálního synonyma lišícího se pouze absencí pragmatické složky významu je jedním z ukazatelů expresivity.

Adjektivum *školácký* je často užíváno ve významu ‚lpící na formálním, teoretickém, zkosnatěném vzdělání a zároveň opovrhující selským rozumem, empirickým

---

¹⁴⁴ BÍLKOVÁ, Jana, Josef Šimandl. Heslář: *-ácký*. *Slovník afixů užívaných v češtině* [online]. ŠIMANDL, Josef, ed. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 18. 12. 2018 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <http://www.slovníkafixu.cz/heslar/-%C3%A1ck%C3%BD>

¹⁴⁵ Přísně vzato se jedná o řetězec sufixů *-ák* a *-k(y)*, při odvozování adjektiv od názvů osob na *-ák* dochází k alternaci *k > c*.

¹⁴⁶ STICH, Alexandr. Problematika publicistického funkčního stylu a jeho konfrontačního studia v rámci slovanských jazyků. In: HAVLOVÁ, Františka a STICH Alexandr. *Stylistické studie I*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV, 1974, s. 19.

poznáním, pokrokem¹⁴⁷ – výraz rozvíjí pojmenování osob (*školáčtí filosofové*) a vlastností, popřípadě činností, které se k nim vztahují (*školácká nadutost, školácká filosofie*). Hodnocení dané skutečnosti může být vyjádřeno neutrálním adjektivem (*Gábler podal článek proti škodlivé školácké filosofii*), nebo může jako hodnotící sloužit přímo označení *školácký* (*Celé zřízení tohoto spolku jest velmi školácké*), v kontextu se vyskytují i další expresiva, spojení *školáčtí filosofové* je např. v koreferenčním řetězci alternováno expresivním metaforickým označením *papíroví mudrci*.

Složenina *vtipně-světácký* je patrně neologismem, vytvořeným pro překlad Gogolova románu.

Od výrazů utvořených pomocí sufixu *-ácký* byla odvozována adverbia, která taktéž nesou expresivní příznak (*chytrák > chytrácky, šosák > šosácky, po šosácku*).

	Slovo	Noviny	Dopisy (KHB jako pisatel)	doklady
		počet	počet	
Modifikace				
Z (A)	dlouhanácký	4	1	- Jako nějaký přestarálý invalida vypadal tento dlouhý, dlouhanácký a podivný zámek (Mrtvé duše) -Doufám že mi na moje předešlé dlouhanácké psaní odpovíš zatím než toto dojde
Z (A), popř. mutace, Z (S)	mizerácký	5	0	-kde takowí mizeráčtí darmotlachowé jako jsi ty Wydawatel a spisowatel tohoto časopisu německo-Widenského jest prý sám rodilý Čech, bezpochyby ale jen Čech-Neplech -Original je mizerácký , překlad mizerácký , vydání mizerácké , papír mizerácký
Z (A)	velikanácký	0	1	-w welikanáckých zlatých nadrámcích (epoletách) plno předstawených posetých řádami všeho druhu a mezi všemi těmi „mund’irami“ ja ubohý Čechus jako hawránek w černém fraku
Mutace				
Z (S?)	furijácký	0	1	nawěřím, by to měl poslední Čech býti! Kde bere Tyl takowé zoufalé aneb aspoň furijácké tytuly!!

¹⁴⁷ Slovníky u výrazu uvádí pouze význam ‚vztahující se ke školákovi‘ nebo případně (SSČ, SSJČ, PSJČ) přenesený význam ‚neumělý, začátečnický‘. V tomto přeneseném významu je v Havlíčkově textu užito adjektiva v jednom případě.

Z (S)	chytrácký	1	0	<i>zůstala jen při chytráckých otázkách a radách (uměl. překl.)</i>
Z (S)	maloměšťácký	1	0	<i>Pro uwarování však rozličných maloměšťáckých mrzutostí a klepů</i>
Z (S)	měšťácký	1	0	<i>Ať si jen každý měšťák, který svůj měšťácký šos tak wysoce nad selskou kazajkou pokládá</i>
Z (S)	školácký	6	0	<i>-neschwalujeme to takowé shůry se díwání a nosem pokrčowání suchých formulkowitých wědařů na prostonárodní wykładače, které oni we swé školácké nadutosti daleko pod sebe stawí -nerádi bychom, aby naše wznikající literatura již w sebe přijala s takowau školáckau filosofii zárodek omrzelé wyzáblosti -kterýto článek wšeobecně uznán jest za welmi školáckau a powrchní práci</i>
Z (S)	šosácký	5	4	<i>-Jest to wýstřelek prawé šosácké nadutosti -Wůbec se musíme poznenáhla emancipowati od duchu šosáckého, jenž každau maličkost hned na někoho wztahuje, a klepy a mrzutosti plodí</i>
Z (A + S)	vtipně-světácký	1	0	<i>která ziwá při nepřčtění knize, očekáwajíc wtipně-swětáckau návštwu, kdežto se jí budau odřikáwat myšlénky nazpamět naučené</i>

Závěr

Cílem korpusové analýzy bylo vyhledat několik skupin inherentně expresivních substantiv a adjektiv v Havlíčkových žurnalistických textech, popsat je a případně doplnit Stichův výčet Havlíčkových neologismů. Pro analýzu jsme zvolili pouze malý výsek slovtvorných prostředků, jimiž je možné inherentní expresiva utvářet (přípony *-ina* a *-ácký* a několik různých deminutivních sufixů). Analýzu jsme prováděli na základě poznatků o expresivitě, principech žurnalistického stylu a charakteristických rysech Havlíčkovy novinářské činnosti, které jsme získali při přípravě teoretické části.

Obecně byla v žurnalistických textech více užívána expresiva vyjadřující hodnotící postoj, a to většinou negativní. Expresiva byla často užívána v ironicky laděných úsecích textu, případně sama sloužila jako zdroj ironie, v jejich okolí se vyskytovaly další expresivní a hodnotící výrazy, prostředky intenzifikace apod. Expresiva byla také zapojována do komplexních slovních hříček. Popsané užívání daných jazykových prostředků je v souladu s dominující persvazivní funkcí takto vystavěných textů.

Deminutivní adjektiva byla utvořena sufixy *-inký*, *-oučký*, *-ičký*, *-ounký*, případně jejich variantami. Jedná se o konkurenční sufixy se stejným významem. Co do počtu lexémů, byly nejpočetnější doklady se sufixem *-ounký*, nejfrekventovanějšími doklady v korpusech však byly výrazy *jedinký*, *malinký* a *maličký*. Fundující adjektivum *malý* bylo spojitelné se všemi příponami kromě *-oučký*, zřejmě proto, že se obecně jedná o často se vyskytující lexém. Většina dokladů deminutivních adjektiv pocházela z překladu beletrie otištěného v novinách a nesla kladný citový příznak (často též proto, že základová adjektiva sama o sobě označovala kladně přijímanou skutečnost). Deminutivní adjektiva obvykle intenzifikovala význam základového slova, sloužila k vytvoření kontrastu nebo gradace. V žurnalistických textech se také uplatňovala jako zdroj ironie.

Deminutivní substantiva zahrnutá v analýze (obvykle odvozená od abstrakt nebo výrazů, od nichž se deminutiva běžně netvoří) často vyjadřovala negativní postoj k označovanému, případně se vyskytovala v ironicky laděných úsecích textu. Havlíček užívá deminutivní význam ke snížení hodnoty denotátu, procesem deminutivizace vlastně označovanou skutečnost devaluje. Význam deminutiv však záleží na kontextu jejich užití – též lexém může vyjadřovat kladné i záporné hodnocení.

Deminutiva (substantivní i adjektivní) se mnohdy hromadila vedle sebe, podstatný byl také jejich vztah k nejbližším výrazům, které často jejich význam dále zesilovaly.

Suffixem *-ina* nebo jeho variantou *-ovina* jsou v Havlíčkových textech utvářeny dvě výrazné skupiny pojmenování. Zaprvé jsou to výrazy pojmenovávající obvykle výsledky nějaké lidské činnosti nebo kognitivních procesů a nesoucí pejorativní expresivní příznak. Druhou podstatnou skupinou byly názvy jazyků, případně pojmenování způsobů typických pro určitý okruh lidí. Také tato slova užíval Havlíček ironicky, s výsměchem. Tak jak je pro inherentní expresiva typické, v rámci slov s příponou *-ina* existuje více v podstatě synonymních výrazů, přičemž se jednotlivá pojmenování mohou lišit jen nepatrně (např. afixy – pak se jedná o slovtvorná synonyma), ale i výrazněji (zcela odlišné základy slov).

Formant *-ácký* se vyskytoval u dvou skupin slov. V první z nich byl tvořen řetězcem sufixů *-ák* a *-k(y)*, přičemž docházelo k alternaci hlásek ($k > c$) – v tomto případě vznikala expresivní adjektiva mutací z názvů osob zakončených na *-ák*. Základová slova přitom už nesla expresivní příznak. Dále jsme doložili skupinu slov vznikající modifikací z adjektiv příponou *-ácký*, případně její variantou *-anácký*. V tomto případě byly fundující výrazy neutrální, expresivní příznak nesla až odvozená adjektiva, jejichž význam byl navíc oproti významu základového slova intenzivnější.

V rámci porovnání našich dokladů s materiálem nasbíraným Alexandrem Stichem jsme došli k tomu, že ačkoli Stich neměl k dispozici korpus, jeho výčet neologismů byl poměrně kompletní. Neologismy, které jsme objevili my, obvykle pochází z překladu Mrtvých duší, odkud Stich nečerpal (např. *hlavnoměština*, *poštovina* a další). V korespondenci jsme našli patrně neologické adjektivum *hloupininký*, v žurnalistických textech by za neologismy bylo možné označit výrazy *redakcička*, *nedozrálek*, *štírovina*, *štířčina*, *dlouhanácký* a *velikanácký*.

Seznam použité literatury

Korpusy:

- Korpus korespondence Karla Havlíčka. *Český národní korpus* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2017 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <https://korpus.cz/>
- Korpus publicistiky Karla Havlíčka. *Český národní korpus* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2021 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <https://korpus.cz/>
- Korpus SYN, verze 8. *Český národní korpus* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 12. 12. 2019 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <https://korpus.cz/>

Sekundární literatura:

- BARTÁKOVÁ, Jarmila. Slovtvorné postupy vzniku expresivních názvov osob v češtině a slovenčine. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, A 35. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1987, s. 61–69.
- CVRČEK, Václav a kol. *Mluvnice současné češtiny I. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum, 2015.
- ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.
- ČERMÁK, František. *Lexikon a sémantika*. Praha: Lidové noviny, 2010.
- DOKULIL, Miloš. *Tvoření slov v češtině I. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962.
- FURDÍK, Juraj. *Slovenská slovtvorba*. Prešov: Náuka, 2004.
- HLADKÁ, Zdeňka. Lexikologie. In: *Příruční mluvnice češtiny*. Vyd. 2. opr. KARLÍK, P., M. NEKULA a Z. RUSÍNOVÁ, eds. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 65–108.
- HRADILOVÁ, Darina. *Funkční aspekty lexikální expresivity v současné češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015.
- CHLOUPEK, Jan. *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1986
- JELÍNEK, Milan. Stylistika. In: *Příruční mluvnice češtiny*. Vyd. 2. opr. KARLÍK, P., M. NEKULA a Z. RUSÍNOVÁ, eds. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 699–780.
- MACURA, Vladimír. Havlíček Borovský. In: *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce H–J*. FORST, V., ed. Praha: Academia, 1993, s. 112–119.
- MALIŠOVÁ, Jana. *Slovtvorná expresivita*. Diplomová práce obhájená na FF MU, 2006.

- MINÁŘOVÁ, Eva. *Stylistika češtiny*. Brno: Masarykova univerzita, 2009.
- NĚMEC, Igor. Lexikální význam ve světle teorie Pražské školy. *Slovo a slovesnost* 57, 1996, č. 3, s. 218–225.
- NĚMEC, Igor. Neplnohodnotnost jako zdroj expresivity. In: I. N. *Práce z historické jazykovědy*. Praha: Academia, 2009, s. 31–37.
- NĚMEC, Igor. Slovo tvorný význam a expresivita. *Slovo a slovesnost* 33, 1972, č. 2, s. 116–121.
- STICH, Alexandr. K textové výstavbě publicistických projevů. In: HAVLOVÁ, Františka a STICH Alexandr. *Stylistické studie I*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV, 1974, s. 55–94.
- STICH, Alexandr. Neologismy a slovní hříčky v Havlíčkově publicistickém slohu. In: A. S. *Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi (lingvoliterární studie)*. Praha: Torst, 1996, s. 15–45.
- STICH, Alexandr. Novinář Karel Havlíček očima následujících generací a očima dneška. In: A. S. *Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi (lingvoliterární studie)*. Praha: Torst, 1996, s. 46–65.
- STICH, Alexandr. Problematika publicistického funkčního stylu a jeho konfrontačního studia v rámci slovanských jazyků. In: HAVLOVÁ, Františka a STICH Alexandr. *Stylistické studie I*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV, 1974, s. 33–54.
- STICH, Alexandr. Přejaté a cizí prvky v lexiku Havlíčkovy novinářské prózy. In: HAVLOVÁ, Františka a STICH Alexandr. *Stylistické studie I*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV, 1974, s. 95–139.
- STICH, Alexandr. Příspěvek ke studiu jazyka české žurnalistiky v polovině 19. století. *Slovo a slovesnost* 20, 1959, č. 1, s. 19–32.
- ŠLOSAR, Dušan a kol. *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Vyd. 3., Brno: Host, 2009.
- ŠLOSAR, Dušan. *Česká kompozita diachronně*. Brno: Masarykova univerzita, 1999.
- ŠLOSAR, Dušan. Jsou kompozita typu V-(K)-S produktivní? *Naše řeč* 79, 1996, č. 4, s. 192–195.
- ŠLOSAR, Dušan. Substantivní kompozita typu V-(K)-S v češtině. *Naše řeč* 77, 1994, č. 3, s. 147–152.
- ZIKOVÁ, Markéta. Substantivní neologismy a jejich parasystémový charakter. *Naše řeč* 84, 2001, č. 3, s. 81–89.

ZIMA, Jaroslav. *Expresivita slova v současné češtině*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

ZIMA, Jaroslav. O expresivitě substantivních deminutiv v češtině. *Slovo a slovesnost* 19, 1958, č. 4, s. 254–260.

Slovníky a další internetové zdroje

Heslář. *Slovník afixů užívaných v češtině* [online]. ŠIMANDL, Josef, ed. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 18. 12. 2018 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z:

<http://www.slovníkafixu.cz/heslar/>

Internetová jazyková příručka [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., © 2008–2021 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz/>

JUNGMANN, Josef. *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna*. Praha: České Muzeum, 1835–1839. 5 sv. Dostupné také z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/slovníky/digitalni-kopie>

KOL. *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky*. Praha, 1846. Dostupné také z:

<https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie-detail/Hlas1846>

KOTT, František Štěpán: *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*.

Praha: J. Kolář a František Štěpán, 1878–1893. 7 sv. Dostupné také z: <http://kott.ujc.cas.cz/>

Příruční slovník jazyka českého [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2007–2008 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/>

Slovník spisovné češtiny [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz/>

Slovník spisovného jazyka českého [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2011 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <https://ssjc.ujc.cas.cz/>

Vokabulář webový: webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka, © 2006–2020. Verze dat 1.1.15 [cit. 2021-7-26]. Dostupné z: <https://vokabular.ujc.cas.cz>